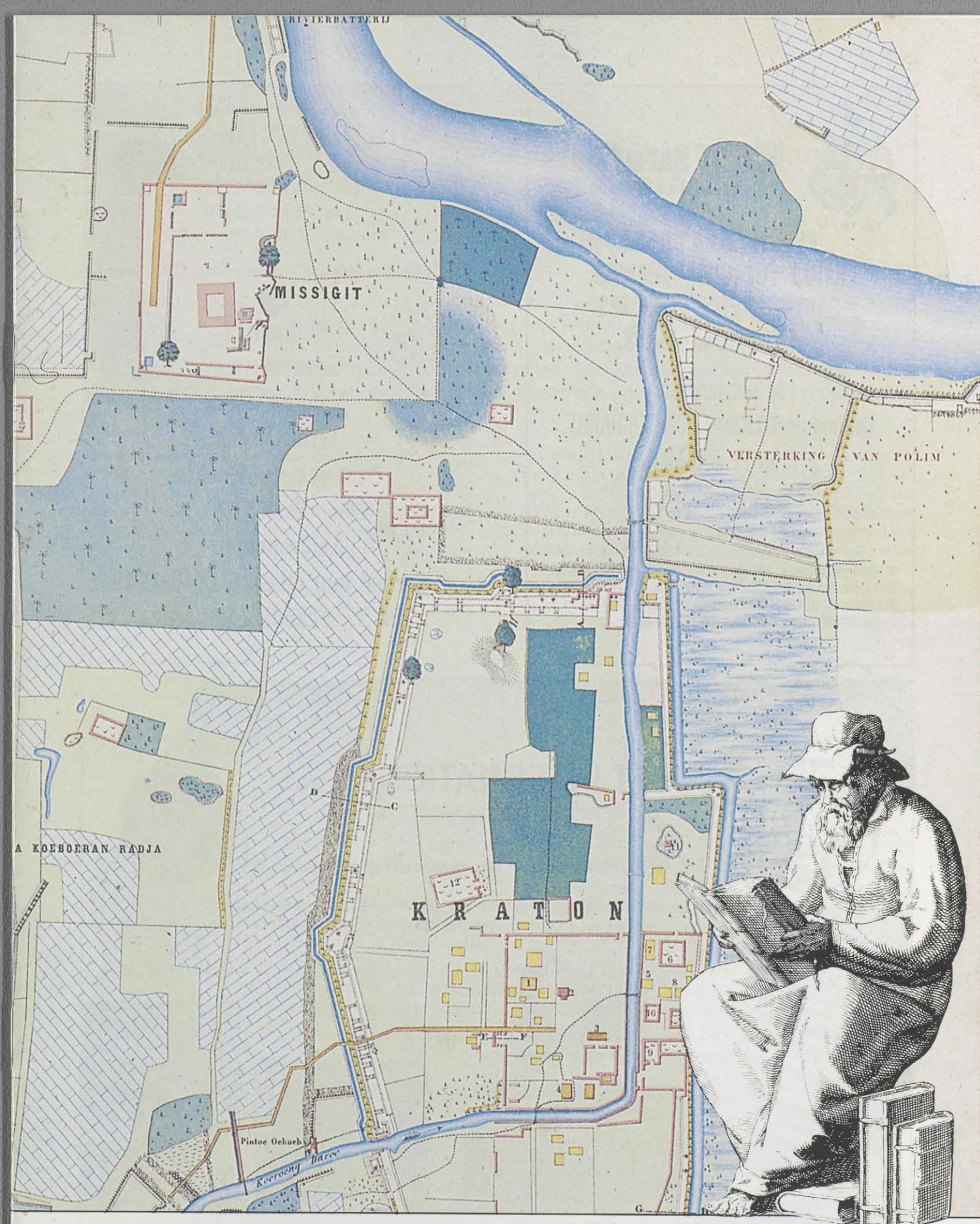

CAERT-THRESOOR

Tijdschrift voor de geschiedenis van de kartografie in Nederland

18de jaargang, 1999 nr. 1

P.J. KIPP

RESTAURATIE-ATELIER

Abstederdijk 309
3582 BL Utrecht
Telefoon (030) 2516010

Conservering van kaarten met behoud van authenticiteit
Verzorging van grote formaten, inclusief passepartout en lijstwerk
Tentoonstellingsgereed maken van kaarten voor opstellingen
Vervaardigen van zuurvrije dozen voor de kaartenverzameling
Restauratie van atlassen, reisverslagen en dergelijke

MERCATOR

Achter Clarenburg 2
3511 JJ Utrecht - NL
Tel. 030-2321342

Catalogus op aanvraag.

CAERT-THRESOOR

Inhoud 18de jaargang 1999, nr. 1

W.F.J. Mörzer Bruyns

De kartografische verzameling van het Nederlands Scheepvaartmuseum Amsterdam

1

Kurt Asche

Een onbekend stadsprofiel van de stad Oldenburg door Pieter Bast

9

Varia Cartographica

15

Besprekingen

21

Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven

26

Redactie

Dr. Henk Deys, drs. Marco van Egmond,
dr. Peter van der Krogt, dr. Wim Ligtendag,
drs. Wanita Resida, drs. Lida Ruitinga, Han Voogt,
drs. Jan Werner

Contactadres voor België: Bart van der Herten, Maria Theresiastraat 2 bus 16, 3000 Leuven.

Internet

Caert-Thresoorpagina:
<http://kartoserver.geog.uu.nl/html/staff/krogt/ct.htm>

Redactiesecretariaat

Kopij, recensie-exemplaren enz. zenden aan:
Caert-Thresoor, dhr. J.W.F. Voogt, Universiteit Utrecht,
FRW-Vakgr. Kartografie, Postbus 80.115, 3508 TC Utrecht.

Aanwijzingen voor auteurs

Op aanvraag verkrijgbaar bij het secretariaat.

Abonnementen en administratie

Abonnementen (alleen per hele jaargang) f 35,- per jaar (vier nummers), België f 50,-, buitenland f 60,-. Losse nummers f 12,50. Opgave van abonnementen, adreswijzigingen en bestellingen van losse nummers aan: Caert-Thresoor, Postbus 68, 2400 AB Alphen aan den Rijn, telefoon 0172-444667, postgironummer 5253901.

Copyright

Het overnemen of vermenigvuldigen van artikelen is slechts geoorloofd na schriftelijke toestemming van de redactie.

Advertentietarieven

Hele pagina per nummer f 125,-
Halve pagina per nummer f 90,-
Kwart pagina per nummer f 60,-
Bij plaatsing in één jaargang (vier nummers): wisselende tekst tien procent korting, vaste tekst vijftien procent korting
ISSN 0167-4994

Afbeelding omslag

Nederlandse kartografie uit de koloniale tijd: Kaart van den Kraton met omstreken (Kota Radja, aan de Atjeh-rivier, Noord-Sumatra, detail). Vervaardigd naar een in het Topographische Bureau te Batavia gemaakte kaart, uitgegeven door de Topographische Inrigting te 's-Gravenhage, 1874 (foto: Universiteitsbibliotheek Amsterdam).

De kartografische verzameling van het Nederlands Scheepvaartmuseum Amsterdam

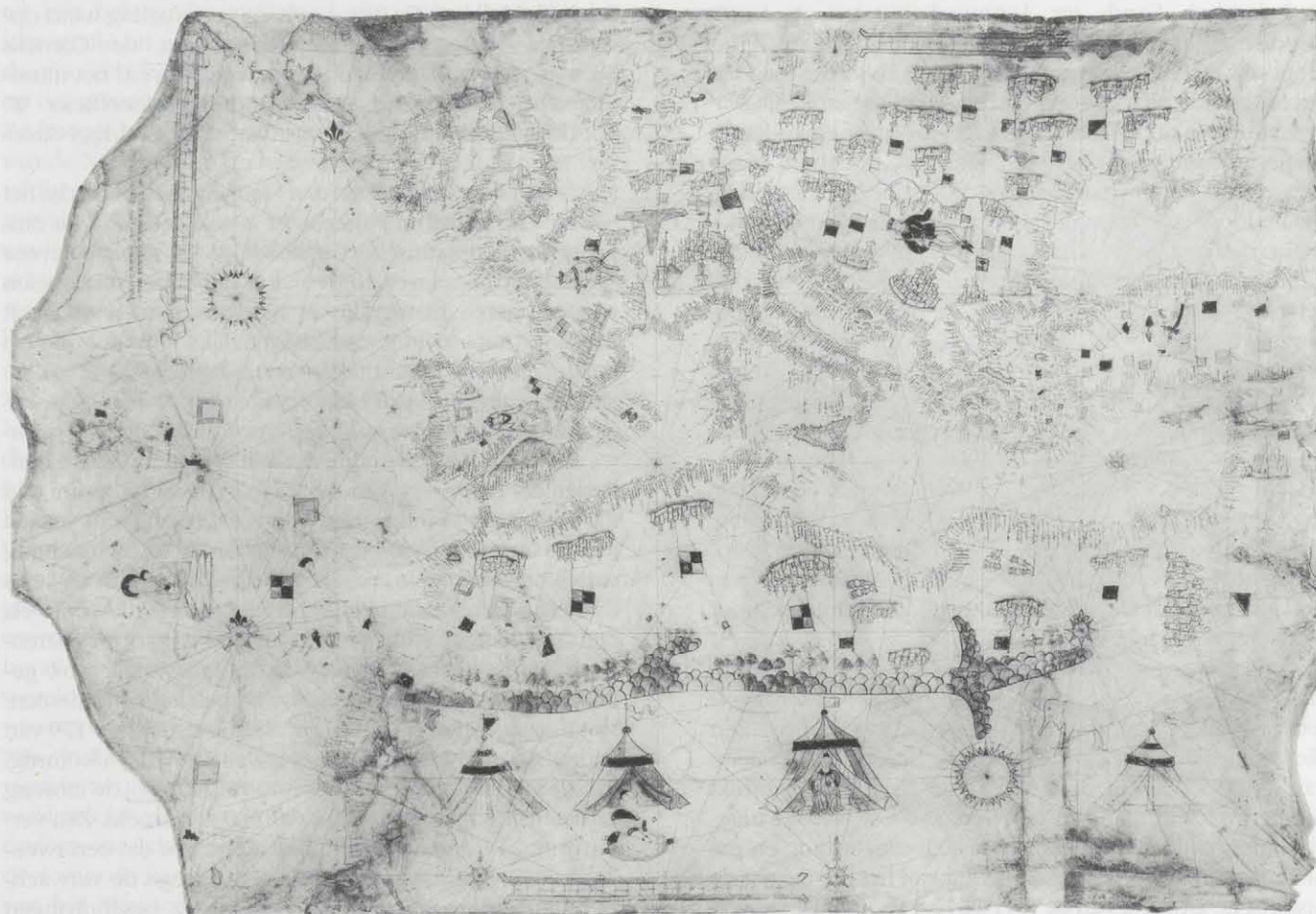
De verzameling van het Nederlands Scheepvaartmuseum Amsterdam bevat een omvangrijk aantal atlassen, globes en losse kaarten. Al vanaf de oprichting van het museum in 1916 is men begonnen met het aanleggen van die verzameling, die thans uit zo'n 5.200 voorwerpen bestaat. In dit artikel wordt die collectie nader beschouwd en wordt op enkele hoogtepunten gewezen. Tenslotte wordt iets gezegd over het gebruik van de collectie voor presentatie en wetenschappelijk onderzoek.¹

Het ontstaan van het museum en het verzamelbeleid

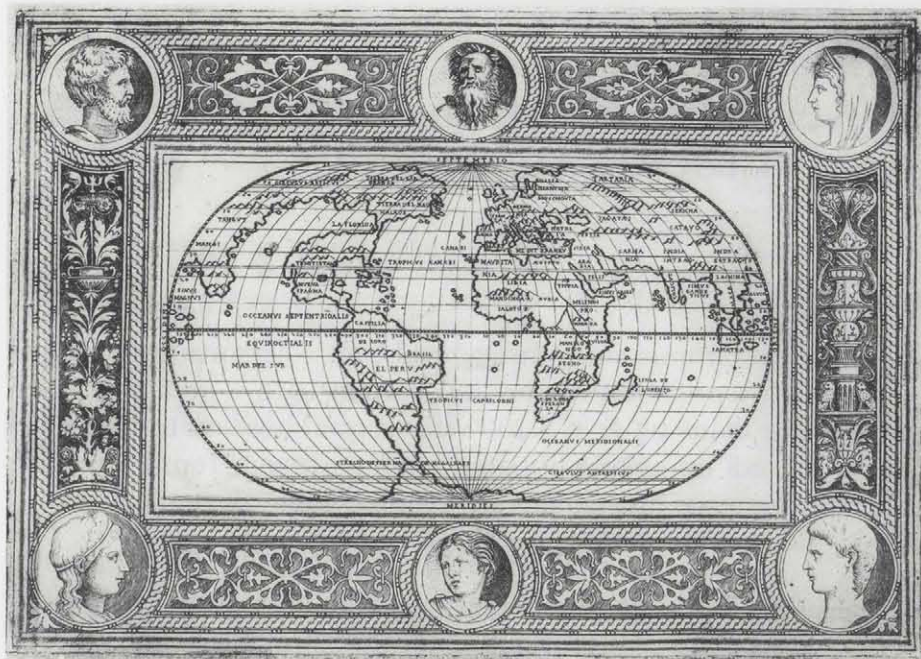
In mei 1916 werd de Vereeniging Nederlandsch Historisch Scheepvaart Museum in Amsterdam opgericht.² Het plan

W.F.J. Mörzer Bruyns is senior conservator van de zeevaartkundige collectie van het Nederlands Scheepvaartmuseum Amsterdam.

hiervoor kwam voort uit de drie jaren eerder in Amsterdam gehouden Eerste Nederlandsche Tentoonstelling op Scheepvaartgebied (ENTOS), waar ook een belangrijke historische afdeling te bezichtigen was. Deze was samengesteld door een comité waarin een aantal verzamelaars zitting hadden, zoals onder anderen als voorzitter C.G. 't Hooft, directeur van Museum Fodor in Amsterdam en verzamelaar van scheepsmodellen, en als lid A.W.M. Mensing, directeur van het veilinghuis Frederik Muller & Co, eveneens in Amsterdam en verzamelaar van

Zeekaart (portolaan) van de Noord-Atlantische Oceaan. Met de band op perkament getekend door Vesconte de Maggiolo, Genua 1515 (collectie Nederlands Scheepvaartmuseum Amsterdam).

Wereldkaart door Giorgio Callapoda (werkzaam 1537-1565), Venetië, circa 1555 (collectie Nederlands Scheepvaartmuseum Amsterdam).

onder meer (maritiem-)historische kartografie, gedrukte reisjournalen, maritiem-historische werken en wetenschappelijke instrumenten.

Er bestonden vóór 1916 verschillende permanente maritiem-historische verzamelingen in Nederland, zoals de Modellenkamer van de Koninklijke Marine, die op oudere Admiraliteitscollecties teruggaat. Deze wordt in het Rijksmuseum bewaard. Verder het Amsterdamse Vaderlandsch Fonds ter Aanmoediging van 's Lands Zeedienst uit 1781 en het Maritiem Museum 'Prins Hendrik' te Rotterdam uit 1853. Deze collecties hadden echter gemeen dat ze toen niet of slecht toegankelijk waren voor het publiek en dat ze géén omvangrijke kartografische component bevatten. De enige openbare instellingen die toen (maritieme) kartografie verzamelden, maar doorgaans sporadisch exposeerden, waren bibliotheken en archieven. Een aantal verzamelaars voelde het gebrek aan scheepvaartkundige en (maritiem-)kartografische exposities voor het algemene publiek als een belangrijk gemis. Er werden daarom vanaf 1900 verschillende historische scheepvaarttentoonstellingen georganiseerd, waarvan ook de kartografie een belangrijke component was. Op initiatief van bankier en verzamelaar D.F. Scheurleer werd in 1900 in Den Haag zo'n expositie gehouden, twee jaar later in Antwerpen en in 1906 in Marseille een internationale visserijtentoonstelling. Tenslotte was er in deze reeks de eerdergenoemde historische afdeling van de ENTOS van 1913. Bij alle vier was het historisch-kartografische element voornamelijk door Mensing ingebracht.

Het geld voor de oprichting van het Nederlandsch Historisch Scheepvaart Museum kwam van Amsterdamse reders, bankiers, kooplieden, assuradeurs en particulieren die belang hechtten aan het maritiem-historische verleden van ons land. Het merendeel van het geld werd gebruikt om een museumpand te bouwen. De rest werd, aangevuld met particuliere giften, voor collectievorming en exploitatie gereserveerd. Enkele leden van het comité dat de historische afdeling van de ENTOS had georganiseerd waren ook betrokken bij de oprichting van het museum. Zo werd 't Hooft voorzitter van een comité dat met de op-

bouw van de museumverzameling werd belast. Mensing werd lid, evenals S.P. l'Honoré Naber, gepensioneerd schout-bij-nacht en secretaris van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap. Twee jaar later, in 1919, werd 't Hooft honorair directeur van het jonge museum, l'Honoré Naber waarnemend bibliothecaris en Mensing waarnemend conservator, alledrie onbezoldigd. Ze hielden kantoor in het pand van Mensings Frederik Muller & Co, waar ook de verzameling werd opgeslagen tot het museumgebouw aan de Cornelis Schuytstraat in 1922 gereed was. Dat jaar werd het museum officieel geopend en werd oud-marineofficier W. Voorbeijtel Cannenburg als vaste en dus bezoldigd directeur aangesteld.

Het is zonder twijfel vooral aan Mensing te danken dat het Scheepvaartmuseum in het bezit is gekomen van de omvangrijke kartografische verzameling. Hij heeft daarmee bovendien de aanzet gegeven tot het actief verzamelen van maritieme kartografie in het museum en hij heeft daardoor het - overigens onopzettelijke - monopolie op dit gebied van bibliotheken en archieven doorbroken. Het verzamelen van kartografie door het Scheepvaartmuseum is tot op heden voortgezet, evenals trouwens door het Maritiem Museum in Rotterdam. Na zijn aftreden als conservator in 1922 bleef Mensing bestuurslid tot eind jaren twintig, toen wegens verschil van inzicht met de directeur over het verzamelbeleid en de inrichting van het museum alle contact werd verbroken. In de jaren daaraan voorafgaand heeft hij echter ruim 4.100 voorwerpen aan het museum geschonken of verkocht, merendeels op het gebied van de kartografie, maar ook gedrukte reisjournalen en wetenschappelijke instrumenten. Van de atlanten in de museumcollectie dateren er 179 van vóór 1800. Een derde daarvan is van Mensing afkomstig. Van de 72 globes van het museum was dankzij de inbreng van Mensing bijna de helft vóór 1930 verzameld. Zijn verzameling werd van zodanig belang geacht dat een tweedelige catalogus werd uitgegeven. Vanwege de verwachte buitenlandse belangstelling waren de beschrijvingen zelfs in het Frans gesteld.³

Door de economische crisis aan het eind van de jaren

twintig was het met uitbreiding van de collectie van het (van particuliere giften afhankelijke) Scheepvaartmuseum vrijwel gedaan. Daarbij kwam de oprichting van het National Maritime Museum in Londen, begin jaren dertig. Dat museum beschikte over vrijwel onbeperkte financiële middelen, waardoor de prijzen van museale voorwerpen werden opgejaagd. Zij werden vaak voor de neus van het Amsterdamse museum weggekocht. Desondanks is het verzamelen - ook van kartografie - voortgezet, al was dat mede door de economische situatie minder nadrukkelijk dan Mensing had gewild. Tussen 1930 en 1950 werden door Voorbeijtel Cannenburg 202 losse kaarten verworven en onder zijn opvolger G.A. Cox in de navolgende periode tot 1967 299 stuks. Sinds 1967 zijn ruim 500 losse kaarten verworven, vooral 20ste-eeuwse Nederlandse zeekaarten.

Pas na 1967 werd de financiële situatie van het museum dankzij overheidssteun geleidelijk beter, maar het aankoopbudget bleef beperkt; de aandacht werd jarenlang in beslag genomen door de verhuizing naar 's Lands Zeemagazijn. Dat gebeurde in 1973, gevolgd door het verkrijgen van de status van Rijksmuseum in 1975. Daarna volgden de restauratie en definitieve museale inrichting van het gebouw, die pas in 1981 werden afgerond.

Het ontstaan van de kartografische collectie van het museum

Zoals hierboven al is aangegeven was het streven van vooral Mensing erop gericht om het Scheepvaartmuseum tot een belangrijke vindplaats van vooral Nederlandse kartografie en gedrukte reisjournalen te maken. Hij deed daartoe een belangrijke aanzet door zijn eigen collectie op dat gebied aan het museum te schenken of verkopen. Zo hoopte hij dat de bezoeker kennis zou kunnen nemen van de Nederlandse bijdrage aan de vorming van het wereldbeeld. Dit ideaal van Mensing is echter nooit volledig gerealiseerd, wat tot de breuk tussen hem en het museum leidde. Andere bestuurders, veelal met een nautische achtergrond, wilden dat de nadruk op de scheepvaartgeschiedenis, zowel marine als koopvaardij, zou komen te liggen en vonden dat onderwerpen zoals kartografie en navigatie een 'ondersteunende' functie zouden moeten hebben. Desondanks zijn beide thema's in de verzameling van het Scheepvaartmuseum goed vertegenwoordigd, beter dan in menige andere grote historische scheepvaartcollectie zowel in binnen- als buitenland. Binnen de kartografische collectie vallen, zowel in kwaliteit als in kwantiteit, de atlanten en de globes op.⁴ Het museum bezit circa 1.020 land- en zeeatlanten en zeemansgidsen. De collectie aard- en hemelglobes is met 72 exemplaren de grootste in zijn soort in Nederland⁵ en behoort bij de grootste openbare globeverzamelingen ter wereld. Het aantal losse kaarten bedraagt circa 4.100, waarvan ongeveer eenderde uit zeekaarten bestaat. Er zijn circa 600 landkaarten, de overige zijn sterren- en rivierkaarten, kaarten voor de binnenvaart en watersport, reclamekaarten van scheepvaartmaatschappijen en meteorologische kaarten. Behalve van Mensing is een groot deel van de kartografische collectie, vooral zeeatlanten, van het Ministerie van Marine afkomstig. De rest is afkomstig van particulieren en handelaren in binnen- en buitenland⁶ en van instellingen zoals het Koninklijk

Nederlands Aardrijkskundig Genootschap, de Dienst Hydrografie van de Koninklijke Marine en het Koninklijk Nederlands Meteorologisch Instituut.

Atlanten en zeemansgidsen

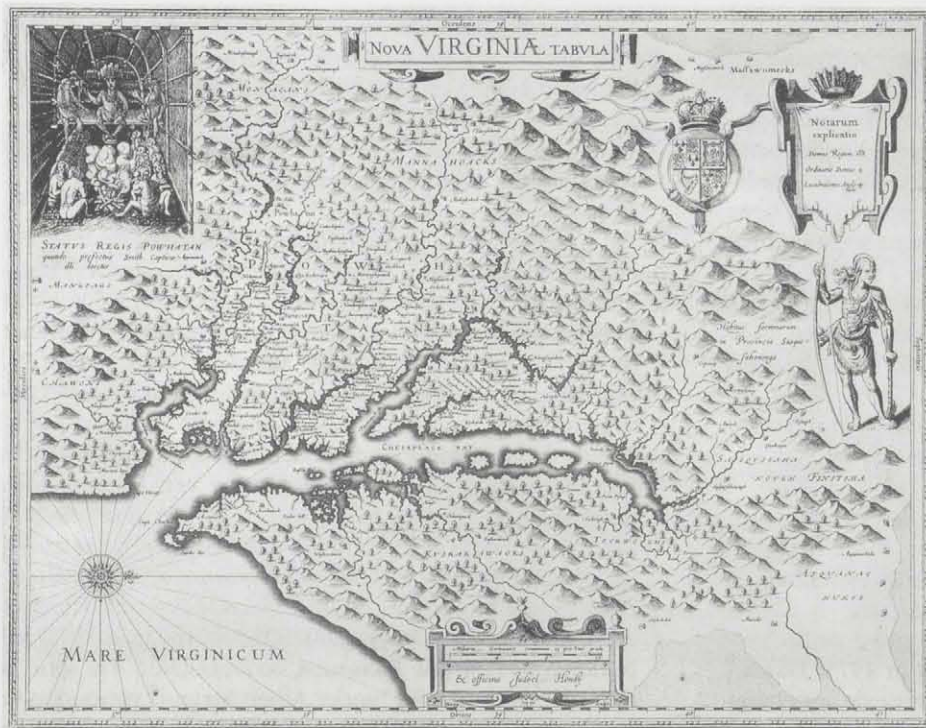
De gebonden kartografische objecten van het Scheepvaartmuseum, land- en zeeatlanten en zeemansgidsen, zijn ondergebracht in de bibliotheek. Ze worden beheerd door de bibliothecaris die, in nauw overleg met de beheerder van de overige zeevaartkundige collectie, ook verantwoordelijk is voor uitbreiding van dit collectie-onderdeel.

Tot de belangrijkste landatlanten behoren twaalf edities van Ptolemaeus-atlanten, waarvan die van 1482, in Ulm uitgegeven, de oudste is. Elf van de Ptolemaeus-atlanten zijn van Mensing afkomstig. Ook zijn er verschillende edities van Abraham Ortelius' *Theatrum Orbis Terrarum*. Hoogtepunt bij de atlanten is de *Atlas Maior* van Blaeu uit 1664-1665, bestaande uit zestien delen, inclusief de twee Nederlandse en drie Italiaanse stedenboeken. De serie is door de Amsterdamse binder Albert Magnus gebonden in rood marokijn en op de platen is het alliantiewapen van Frederik Willem van Loon en Wendela Bas aangebracht. De hele serie komt van Mensing en kon enkele jaren geleden door aankoop uit particulier bezit worden uitgebreid met de bijbehorende Magnus-Van Loon-band van de *Cinquesme partie du grand atlas* van Johannes Janssonius.⁷

Bij de zeeatlanten valt op de eerste druk van de *Spiegel*

Aardglobe door Jacob en Arnold van Langren, Amsterdam, 1612. Door Arnold aan Albert en Isabella van Oostenrijk opgedragen (collectie Nederlands Scheepvaartmuseum Amsterdam).

'Nova Virginica tabula', kaart van Virginia in Noord-Amerika. Gravure door Dirck Grijp, uitgave Jodocus Hondius, Amsterdam, 1618. Met afbeelding van een Powhatan-indianentent (collectie Nederlands Scheepvaartmuseum Amsterdam).

der Zeevaerdt van Lucas Jansz. Waghenauer uit 1584, afkomstig van Mensing. Van dezelfde auteur, doch veel zeldzamer, is de zeemansgids het *Enchuyser Zee-caert-boeck* uit 1598, waarvan slechts twee exemplaren bekend zijn. Bij deze reeks behoort ook de eerste uitgave van Aelbert Haeyens *Amstelredamsche Zee-caerten* (Amsterdam, 1585). Verder zijn er onder meer het kaartboek van de Middellandse Zee van Willem Barentsz. en het veel zeldzamere *Nieuwe Lees-kaart ofte Loots-mans Weghuijser* van Louis Vlasblom, dat in 1664 door Gerrit van Goedesbergen in Amsterdam werd uitgegeven. Tot de latere uitgaven behoren meerdere edities van de *Zee-Atlas* en *Zee-Fakkel* van de Van Keulens, maar ook zeeatlassen van onder anderen Hendrick Doncker, Pieter Goos, Lootsman en Anthoni Jacobsz.

Globes

Tot de verhuizing naar 's Lands Zeemagazijn in 1973 werden ook de globes en losse kaarten door de bibliothecaris beheerd. Schaalvergroting van het museum en personeelsuitbreiding zorgden voor een splitsing waarbij de globes, kaarten en wetenschappelijke instrumenten onder een conservator zeevaartkundige collecties kwamen te vallen.

De kracht van de globeverzameling ligt in het overzicht dat zij biedt van tussen de 16de en 19de eeuw in Nederland uitgegeven aard- en hemelglobes. De relatie met de zeevaart is duidelijk. Al vanaf de eerste reizen van Nederlanders naar Azië, eind 16de eeuw, werden globes op de schepen meegegeven omdat ze nauwkeuriger waren dan menige kaart. Hemelglobes werden gebruikt om sterren te kunnen identificeren voor astronomische plaatsbepaling. Het oudste globepaar is van Gerard Mercator. Ze dateren uit 1541 en 1551. De aardglobe is met loxodromen bedrukt, de voor navigatie zo belangrij-

ke kromme lijnen die door Mercator werden aangetoond. Het jongste globestel bestaat uit twee Valk-globes, die door Cornelis Covens in 1800 en 1803 werden heruitgegeven. Daartussen zitten verschillende globes met een diameter van 52½ centimeter, uit 1589 en uit 1612.⁸ De laatste werd in 1985 gekocht van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap. Van belang is ook de globe met een middellijn van tien centimeter van Willem Jansz. Blaeu uit 1616, die in het tellurium van Blaeu is gemonteerd. Ook mag het zeldzame globepaar van 62 centimeter door Gerard en Leonard Valk uit 1728 en 1745 niet onvermeld blijven. Vooral dankzij Mensing bevat de collectie een aantal populaire Engelse globes uit de periode 1791-1865, zoals die van Cary, Malby en Newton.

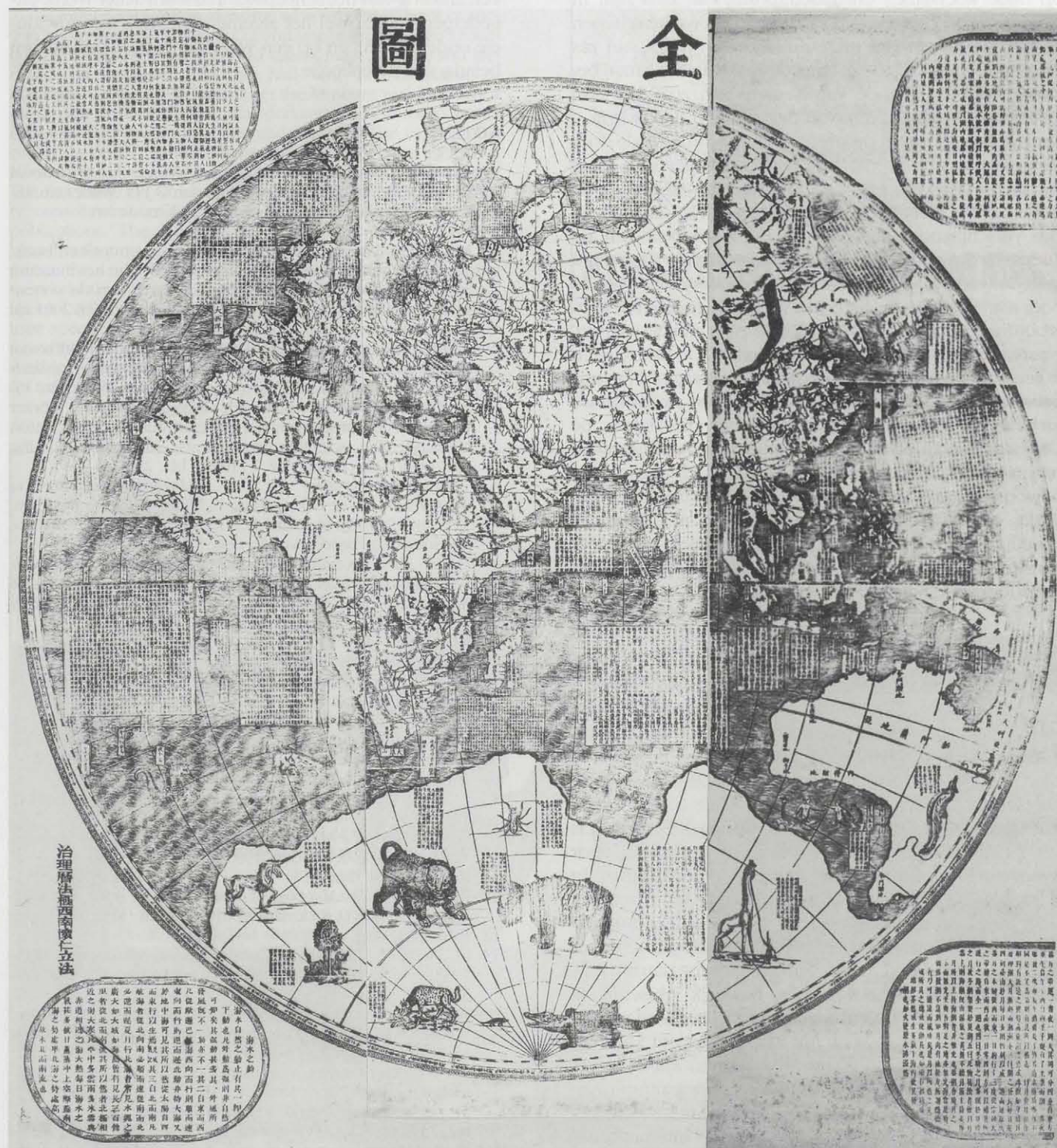
Losse kaarten

De kaartenverzameling staat, hoewel zij numeriek het grootst van de drie groepen is, kwalitatief op een aanmerkelijk minder hoog niveau dan de atlassen en globes. Omdat deze categorie minder bekend is dan de atlassen, die dankzij *Atlantes Neerlandici* goed zijn ontsloten, wordt hij hier wat uitvoeriger besproken. De kaarten van vóór de 19de eeuw zijn veelal afkomstig uit atlassen van bekende kartografen, zoals Mercator, Hondius, Blaeu en Janssonius. Er zijn circa 970 losse kaarten, waarvan ongeveer 140 in handschrift. Verder treft men drukken aan van ondermeer Van Geelkercken, Cloppenburgh, De Wit, Valk, Tirion en Ottens. Onder de buitenlandse kaarten zijn uitgaven van makers zoals de 16de-eeuwse Venetiaan Domenico Zenoi en van bekendere kartografen zoals Homan en De l'Isle. Er zijn enkele bijzondere exemplaren bij, zoals de proefdruk van de wereldkaart van Giacomo Gastaldi *Vniversale* (Venetië, 1546), waarschijnlijk het enige exemplaar in ons land.⁹ Dat geldt ook voor de ongeti-

telde wereldkaart van Giorgio Callapoda (Venetië, circa 1555)¹⁰ en voor het met de hand gekleurde exemplaar van de kaart van Amerika door Jan Mathijsz., circa 1655 in Amsterdam uitgegeven, waarvan slechts drie exemplaren van de eerste staat bekend zijn.¹¹ Beide wereldkaarten kwamen van Mensing, de kaart van Amerika van antiquaar N. Israel. Zeldzaam is ook de kaart van Virginia in Amerika waarop Jamestown is aangegeven, de eerste permanente Europese vestiging in Noord-Amerika. Hij is door Dirck Griep gegraveerd, in 1618 door Jodocus Hondius uitgegeven en gebaseerd op de kaart door John

Smith uit 1612.¹² Ook deze kaart is van Mensing afkomstig.

Bij de wandkaarten moet natuurlijk eerst de grote wereldkaart *Nova Totius Orbis Tabula* van Joan Blaeu uit 1648 worden genoemd, die in 1936 van F.C. Wieder werd gekocht. Al betreft het hier de tweede staat, van ná 1654, het is het enige exemplaar van deze kaart in Nederland.¹³ In 1674 liet de Zuid-Nederlandse jezuïet Ferdinand Verbiest in Peking een Chinese kopie van Blaeus kaart vervaardigen die eveneens in de collectie zit, net als de verkleinde Koreaanse kopie daarvan uit 1860.¹⁴ Ook dit

Het oostelijk halfmond van de wereldkaart van Ferdinand Verbiest, Peking, 1674. De hoogte van de kaart is 1,75 meter (collectie Nederlands Scheepvaartmuseum Amsterdam).

zijn de enige exemplaren van deze kaarten in Nederland. Tenslotte mogen de vier perkamenten wandkaarten van Johannes Vingboons uit circa 1650 niet onvermeld blijven. Ze werden in 1992 dankzij financiële steun van de Vereniging Rembrandt verworven, na bijna vier eeuwen in Zweeds particulier bezit te zijn geweest.¹⁵

Van de zeekaarten is het op perkament getekende van Mensing afkomstige exemplaar van de Noord-Atlantische Oceaan door Vesconte de Maggiolo de enige in het museum die 'portolaan' genoemd mag worden. Het museum bezit ook andere zeekaarten op perkament zoals een aantal VOC-kaarten, van onder anderen Isaac de Graaf, waarop oude koerslijnen en middagposities te zien zijn. In twee gevallen kon worden vastgesteld op welke schepen ze zijn gebruikt.¹⁶ Het museum bezit een reeks van zes West-Indische paskaarten, bijna de helft van het aantal bekende edities.¹⁷ Van de Van Keulens zijn zo'n 130 zeekaarten opgenomen, waarvan negentien in handschrift. Sinds het midden van de jaren zeventig wordt, mede door de gestegen prijzen van historisch kaartmateriaal, meer aandacht gegeven aan het verzamelen van moderne Nederlandse zeekaarten, dat wil zeggen van na 1813. Er zijn verschillende uitgaven van de voorlopers van de Dienst Hydrografie van de Koninklijke Marine (opgericht in 1874), zowel in Nederland als in Indonesië. Ook de door die Dienst uitgegeven kaarten zijn goed vertegenwoordigd, evenals trouwens Britse Admiraliteitskaarten, waarvan 1.976 exemplaren aanwezig zijn. De laatste jaren is een aantal kaarten verworven, dat op zijde of linnen is gedrukt en uitgegeven door de Britse en Amerikaanse luchtmacht. Het gaat om exemplaren, die tijdens de Tweede Wereldoorlog aan vliegers werden meegegeven om in geval van neerstorten te worden gebruikt om de bewoonde wereld te bereiken. Ze zijn niet op papier gedrukt, omdat dat materiaal na aanraking met zeewater spoedig vergaat. Het zijn eenvoudig te gebruiken kaarten, zonder uitzondering fraai gekleurd en gedrukt met een zeer duurzame inkt.

Uitdragen van de collectie en onderzoek

De kartografische collectie van het Scheepvaartmuseum is sinds de oprichting belangrijk geweest voor studie door kartografen. C. Koeman werkte er aan diens *Atlantes Neerlandici*, P. van der Krogt maakte er gebruik van voor zijn *Globi Neerlandici* en zijn nieuwere *Koemans Atlantes Neerlandici* en G. Schilder bestudeerde de collectie voor zijn *Monumenta Cartographica Neerlandica*. Daarnaast is het kaartmateriaal regelmatig beschikbaar gesteld voor tentoonstellingen in het eigen museum en daarbuiten. In 1938 was er ter gelegenheid van het Internationaal Geografisch Congres in Amsterdam in het oude gebouw aan de Cornelis Schuytstraat een kartografische tentoonstelling en in 1951 werd een bijdrage geleverd aan de tentoonstelling *De Blaeu's* in het Stedelijk Museum te Amsterdam. In 1974 werd medewerking verleend aan de tentoonstelling *Met lood en lijn* in het Maritiem Museum 'Prins Hendrik' in Rotterdam, in 1984 aan *Lucas Jansz. Waghenaeer van Enckhuysen* in het Zuiderzeemuseum en in 1986 in hetzelfde museum aan *De VOC in de kaart gekeken*. Ter gelegenheid van de dertiende Internationale Conferentie voor de Geschiedenis van de Kartografie in 1989 is in eigen huis de tentoonstelling *In de Gekroonde Lootsman* over de firma Van Keulen samengesteld en

werd daar in 1992 ter gelegenheid van de uitreiking van de Blaeu-prijs de tentoonstelling *Uit de Schatkamer van Blaeu* gemaakt.

Het museum participeert momenteel in het in 1995 gestarte Onderzoeksproject Van Keulen Kartografie, dat zich ten doel stelt een wetenschappelijke uitgave te verzorgen van alle manuscriptkaarten van de firma Van Keulen. Op dezelfde wijze wordt deelgenomen aan het Anton Mensing Scientific Instrument Project, dat de verzameling wetenschappelijke instrumenten van Mensing lokaliseert, onderzoekt, catalogiseert en daarover zal publiceren. Samenvattend kan worden gezegd dat de kartografische verzameling van het Scheepvaartmuseum actief wordt uitgedragen naar zowel het algemene publiek als individuele onderzoekers en op een wijze die past bij omvang en belang van de collectie.

NOTEN

Voor het lezen van het manuscript en leveren van waardevol commentaar ben ik dank verschuldigd aan G.J.D. Wildeman, bibliothecaris van het Nederlands Scheepvaartmuseum.

1. Met deze bijdrage wordt een aanzet gegeven tot een boek, waarin de gehele zeevaartkundige collectie van het museum zal worden behandeld - dus met inbegrip van de wetenschappelijke instrumenten - dat naar verwachting in 2001 zal verschijnen.
2. Deze inleiding is gebaseerd op H. Hazelhoff Roelfzema, *Roeien met de riemen ... 75 Jaar Vereniging Nederlandsch Historisch Scheepvaart Museum*. Amsterdam, 1991, blz. 15-22. Op Mensings rol wordt nader ingegaan in W.F.J. Mörzer Bruyns, *The Amsterdam Scheepvaartmuseum and Anton Mensing. The scientific instruments*. In: *Journal of the History of Collections* 7, nr. 2 (1995), blz. 235-241.
3. *Verzameling-Mensing in het Scheepvaartmuseum te Amsterdam*. Twee delen, Frederik Muller & Co, Amsterdam, 1923 en 1925. De instrumenten zijn hierin niet opgenomen, de globes zijn beschreven in deel 1, blz. 104-108.
4. Beide zijn gecatalogiseerd in *Nederlandsch Historisch Scheepvaart Museum. Catalogus der Bibliotheek*. Amsterdam, 1960, blz. 43-98 (zee- en landatlassen en zeemansgidsen) en blz. 98-103 (globes).
5. P.C.J. van der Krogt, *Old Globes in the Netherlands*. Amsterdam, 1984, blz. 283-284.
6. Zie bijvoorbeeld Lida Ruitinga en Jan Werner, Nico Israel: Ik heb altijd gedaan waar ik zelf plezier in had. In: *Caert-Thresoor* 13 nr. 4 (1994), blz. 93-101.
7. G.J.D. Wildeman, De 'Atlas van Loon' in het Scheepvaartmuseum. In: *Caert-Thresoor* 15 nr. 3 (1996), blz. 75-76.
8. F.C. Wieder, *De globe van Van Langren A° 1612*. Leiden, 1915.
9. R.W. Shirley, *The Mapping of the World: early printed world maps 1472-1700*. Londen, 1987, nr. 85, blz. 96-97.
10. *Ibidem*, nr. 98, blz. 110.
11. P.D. Burden, *The Mapping of North America: A list of printed maps 1511-1670*. Rickmansworth, 1996, nr. 313.
12. *Ibidem*, nr. 193.
13. F.C. Wieder, *Monumenta Cartographica*. Amsterdam, 1925-1933, deel 3, blz. 61-65 en Shirley (noot 8) nr. 371, blz. 392-396.
14. W.Z. Mulder, De Chinese wereldkaart van Ferdinand Verbiest S.J., 1674. In: *Jaarverslag Vereniging Nederlandsch Historisch Scheepvaart Museum 1962-1964*, blz. 55-58.
15. W.F.J. Mörzer Bruyns, Vier kaarten de gehele wereld omvatend. De wereld door Johannes Vingboons omstreeks 1650 op perkament getekend. In: *Caert-Thresoor* 12 nr. 4 (1993), blz. 73-80.
16. W.F.J. Mörzer Bruyns, Een paskaart van Isaac de Graaf uit 1738. In: *Jaarverslag Vereniging Nederlandsch Historisch Scheepvaart Museum 1986*, blz. 28-30. Zie ook W.F.J. Mörzer

Bruyns, Kaart van de Indische Oceaan. In: *Roeien met de Riemen ...*, zie noot 1, blz. 174-176.

17. G.A. Cox, De West-Indische Paskaerten. In: *Jaarverslag Vereniging Nederlandsch Historisch Scheepvaart Museum 1954-1955*, blz. 35-43.

SUMMARY

The cartographic collection of the Netherlands Maritime Museum in Amsterdam

The Netherlands Maritime Museum in Amsterdam was founded in 1916. Although, at that time, there were older maritime-historic collections in the Netherlands, this institution was the first to collect cartographic material systematically. That was mainly due to the influence of Anton Mensing, who was the director of auction house Frederik Muller & Co, and one of the Museum's founders. Privately Mensing collected charts, maps, atlases, and literature on voyages, and he had lent his collection to maritime-historic exhibitions. After the Museum was founded, a major part of his collection was donated, and has been added on to by subsequent directors and curators. The cartographic collection of the Maritime Museum consists of three elements: atlases and sailing directions, globes, and loose charts and maps. The first category, which is administered in the Museum's library, consists of about 1.020 items, and contains a number of rare publications. The Museum has 72 globes, making that the largest collection of its kind in the country, and among the largest in the world. It is an excellent representation of Dutch globe production between the 15th and 19th centuries. There are about 4.200 loose charts and maps, although the largest also the least spectacular of the three cartographic elements. Since the founding of the Museum the cartographic collection has been used for research by students and scholars, and it has been used for temporary exhibitions.

BOEK- & PRENTVEILING 309

18-19 mei 1999

Met o.a. de bibliotheken van

Prof. Dr. J.C. Kamerbeek
&
Dr. W.J. Verdenius
(Klassieke Talen)

In veiling 310 (23-24 november) zal de bibliotheek van het Leidse Genootschap

(M)athesis (S)cientiarum (G)enitrix

(techniek, architectuur, natuurwetenschappen)

integraal worden aangeboden.

Geïllustreerde catalogi op aanvraag verkrijgbaar
(20,00, incl. porto)

BURGERSDIJK & NIERMANS

Nieuwsteeg 1 2311 RW Leiden

Tel. 071-5121067/5126381

Fax 071-5130461

e-mail: burgersdijk@b-n.nl

ART CONSERVATION

RESTAURATIE & CONSERVERING VAN KUNSTVOORWERPEN

KON. WILHELMINAHAVEN ZZ 19
3134 KG VLAARDINGEN
TELEFOON 0031 (0)10 23 402 91
06 539 468 40
06 514 048 48
TELEFAX 0031 (0)10 46 034 37
E-MAIL INFO@ARTCONSERVATION.NL

K.v.K. ROTTERDAM 190851

BEZOEK ONZE WEBSITE
WWW.ARTCONSERVATION.NL
...BEDANKT

GESPECIALISEERD IN PAPIER
CONSERVEREN
RESTAUREREN
ADVISEREN

Restauratie-Atelier Helmond B.V.

**voor restauratie en conservering van
papier, leer en perkament**

- **boeken in leer en perkament**
 - **charters en zegels**
 - **prenten en tekeningen**
 - **kaarten en affiches**
 - **massaconservering**
 - **vrijblijvende offertes**
-
- **vacuüm-vriesdrogen**

ondersteuning bij calamiteiten

- **24 uur bereikbaar bij brand- en waterschade**

06-575.896.31

Panovenweg 40, 5708 HR HELMOND (NL)

Tel: 0492 - 553990 Fax: 0492 - 552442

E-mail: info@restauratie-atelierhelmond.nl

Internet: www.restauratie-atelierhelmond.nl

Een onbekend stadsprofiel van de stad Oldenburg door Pieter Bast

De Amerikaanse kunsthistoricus George Keyes publiceerde in 1981 de eerste fundamentele monografie van de Nederlandse tekenaar en kopergraveur Pieter Bast. Naast een beschrijving en evaluatie van de artistieke loopbaan van Bast geeft Keyes ook een chronologisch overzicht van zijn werk, evenals afbeeldingen in facsimile van alle bekende werken van de kunstenaar.¹

Keyes' werk stijgt daarmee ver uit boven de verdienstelijke vroege essay van Bodel Nijenhuis uit 1850, die in 1873 werd gepubliceerd. De Leidse conservator en verzamelaar Bodel Nijenhuis was de eigenlijke ontdekker van Bast. Hij vermeldde de eerste exacte biografische gegevens van deze kunstenaar en somde voor het eerst ongeveer twintig met zekerheid van hem afkomstige werken op. Tevens viel hem de buitengewone nauwkeurigheid en natuurgetrouwe weergave van diens stadspanorama's op.² De biografie van Keyes is in het bijzonder voor de vroege topografie van de stad Emden van groot belang, omdat deze op het zeldzame, niet gepubliceerde stadsprofiel van

Emden de aandacht vestigt en deze vrijwel onbekende prent, tezamen met de Nederlandse stadsprofielen van de kunstenaar in 1981 voor het eerst in druk reproduceerde.³ Korte tijd later werd het hier weergegeven profiel van Oldenburg ontdekt (zie afbeelding 1).

De tekenaar en graveur Bast was slechts een kort leven beschoren om zijn indrukwekkend oeuvre te voltooien. Hij werd vermoedelijk rond 1570 te Antwerpen geboren en moet in de laatste tachtiger of vroege negentiger jaren om geloofsredenen naar Middelburg en Leiden zijn gevlucht.⁴ In contemporaine bronnen wordt hij als '[...] cunstwercker in chaerten van steden [...]' betiteld, hetgeen inderdaad het zwaartepunt van zijn kunstzinnige werkzaamheden treffend karakteriseert. De bewaard gebleven archivalia geven over zijn persoonlijk leven slechts weinig informatie: in augustus 1601 trouwde hij in Leiden met Aryantje Geryt Schaecken, kocht in het volgende jaar bij de Latijnse

Prof. dr. Kurt Asche, werkzaam bij het Fachbereich 2 Kommunikation/Ästhetik, Fach Bildende Kunst/Visuelle Kommunikation, Carl von Ossietzky Universität Oldenburg. Dit artikel is uit het Duits vertaald door Henk Deys.

1. Profiel van Oldenburg, kopergravure door Pieter Bast, 1598 (foto: antiquariaat H.Th. Wenner, Osnabrück).

2. Het raadhuis van Emden van 1574/1576, ontworpen door Laurens van Steenwinkel.

school een huis en overleed reeds in 1605. Van zijn stadsprofielen is het uit vier bladen samengestelde vogelvluchtperspectief van Amsterdam, verschenen tussen 1597 en 1599, het meest omvangrijke en wellicht belangrijkste werk. In het laatstgenoemde jaar verschenen ook de beide gezichten van Emden en in 1598 heeft hij het vogelvluchtplattegrond van Oldenburg gegraveerd.

Evenals Bodel Nijenhuis in 1873 attenderen ook de Duitse historici Georg Sello in 1895 en Friedrich Ritter in 1927 op de hoge mate van authenticiteit, waarin de topografische weergaven van Bast uitblinken.⁵ De kunstenaar prijst zichzelf door zijn plattegrond van Oldenburg - in de in die tijd gebruikelijke retoriek - als *Wahrhaftige Contrafactur* van de stad te betitelen. Hij verzuimt ook niet het gezicht rechtsonder van zijn naam en de Latijnse toevoeging 'au. et sculp.' te voorzien als verwijzing naar het feit dat hij de plaat niet alleen ter plaatse heeft getekend, maar ook zelf heeft gesneden. Ook in zijn vogelvluchtgezicht van Leiden maakt hij in de opdracht de Magistraat er op opmerkzaam, dat het in zijn werk om een '[...] exacta [...] sculptura [...]' gaat.

Waarom Bast de opdrachten in Noordwest-Duitsland aannam is tot op heden onbekend. Ook Keyes kan hiervoor geen verklaring geven.⁶ De kunstenaar had klaarblijkelijk contacten met de Oost-Friese landmeter David Fabricius, op wiens *Vera [...] Elevatio [...]* van de stad hij in zijn vogelvluchtgezicht van Emden nadrukkelijk verwijst. Keyes interpreteert dit zodanig, als zou er een nauwkeurige plattegrond van Fabricius aanwezig geweest moeten zijn, waarop Bast zich heeft kunnen baseren. Inderdaad zijn alle vogelvluchtgezichten uit deze tijd niets anders dan axonometrieën, waarbij de gebouwen in de derde dimensie geprojecteerd en in de meeste gevallen verticaal omhoogkomend, uit het stadsplan ontwikkeld werden. Het is onmogelijk dat Bast in de beschikbare tijd in Emden en Oldenburg in 1598 eigen opmetingen kon uitvoeren, temeer ook daar hij in het volgende jaar tevens het grote, uit vier bladen bestaande gezicht van Amsterdam voltooid heeft.

De betrekkingen van de kunstenaar met zijn Duitse opdrachtgevers kunnen ook tot stand zijn gekomen via de talrijke Antwerpse vluchtelingen, die in Emden gevestigd waren. Een van de meest prominente onder hen was

Johannes Florianus, die als kartograaf, als rector van de Latijnse school in Norden en later als predikant in Pilsum werkzaam was. Zijn kaart van Oost-Friesland was even tevoren, in 1595, in een nieuwe versie van het *Theatrum Orbis Terrarum* van Ortelius uitgegeven. Wellicht hebben ook vriendschappelijke of zelfs familiebanden met de Antwerpse vluchtelingen, die sinds de vijftiger jaren in grotere getale naar Emden kwamen, een rol gespeeld. Welke invloed de Nederlandse burgers - die snel in welstand geraakten - uitoefenden, bewijst de nieuwbouw van het raadhuis in 1574-1576 door de Vlaming Laurens van Steenwinkel, die in zijn ontwerp het stadhuis van zijn geboorteplaats Antwerpen kopieerde (zie afbeelding 2). Minder waarschijnlijk, hoewel ook niet uit te sluiten, zou het mogelijk kunnen zijn dat Bast via de Bremer stadsbouwmeester en ondernemer Lüder von Bentheim naar Emden en Oldenburg is gekomen. Bentheim had in 1595 reeds een overeenkomst met de stad Leiden gesloten over de leverantie van zandsteen voor de gevel van het nieuwe raadhuis en hij verbleef in 1595 en 1597 in Leiden.⁷ Het verblijf van Pieter Bast in Emden wordt daarentegen door Keyes op 1598 gedateerd, en dat jaartal verscheen ook op de plattegrond van Oldenburg. Hij was dus aantoonbaar in dit jaar in beide steden werkzaam.

Wij hebben hierboven getracht de achtergronden en motivering voor Basts werkzaamheden in Noordwest-Duitsland te verklaren, welke in Emden mogelijk niet alleen op politiek gebied en op het gebied van interesse in zijn landgenoten hebben gelegen, maar mogelijk erwijs ook een godsdienstige achtergrond hadden. In Oldenburg waren geheel andere zaken aan de orde. De opdrachtgever van de kunstenaar was hier de landsheer, graaf Johan VII, die de plattegrond en het profiel als illustraties wilde opnemen in het *Oldenburgisch Chronicon*, de geschiedenis van het grafelijk huis. De publicatie van dit door de hofhistoriograaf Hermann Hamelmann geschreven boek geschiedde primair uit politiek-dynastieke overwegingen: de argumenten in het *Chronicon* zouden de door het Huis Delmenhorst voorgestane deling van het dubbele graafschap moeten verhinderen. De kroniek van Hamelmann bevat twee afbeeldingen van Oldenburg: de bekende en door Keyes gereproduceerde plattegrond van Bast en een houtsnede met het profiel van de stad door Maes en

Schaffer, die teruggrijpt op Basts in koper gegraveerde profiel van de stad (zie afbeelding 3). Aangezien de plattegrond van Oldenburg niet het thema is van dit artikel en deze reeds elders uitvoerig werd geanalyseerd⁸, beperken wij ons in het hiernavolgende tot het onbekende profiel van Bast.

Op de houtsnede is de stad in profiel vanuit het noordoosten afgebeeld. Het rechthoekige blad is in de kroniek van Hamelmann tegenover pagina dIII van het 'PROOEMIUM' ingebonden en draagt op de verso de tekst van pagina dII. De zwarte drukinkt van de tekst is op de beeldzijde licht doorgedrukt, aangezien het papier kennelijk niet dik genoeg was (zie nogmaals afbeelding 3). Het gaat hier bij dit profiel om een sterk geabstraheerde, welhaast naïeve weergave van de plaatselijke situatie, welke de stad in een vereenvoudigde stilerende weergave vanuit de laagvlakte van de Hunte gezien, met haar belangrijkste topografische kenmerken: de haven links en de Gertrudiskapel geheel rechts, met de scheve slottoren half links en de Lambertuskerk in het midden. Georg Sello had reeds in 1895 het auteurschap van deze afbeelding aan de grafelijke kapitein en tekenaar Hans Maes en de hout- en vormsnijder Johann Schaffer toegeschreven, een stelling die door latere onderzoekers zoals Rùthning en Kohl werd bevestigd.⁹ In vergelijking tot de naturalistische meesterwerken van Bast werkt dit profiel eerder onbeholpen, maar ze is niet geheel onaantrekkelijk. Dit ligt besloten in de eigenschappen als houtsnede. Vertegenwoordigen de kopergravures van Bast de verfijnde reproductietechniek van de 16de eeuw, de houtsnede is daarentegen slechts het product van een ambachtelijke vormsnijder, die nog met de late Middeleeuwen verbonden is. In dit opzicht rijst de vraag, waarom graaf Johan VII als opdrachtgever slechts de plattegrond van Bast in het *Oldenburgisch Chronicon*

opnam en bij het profiel met een houtsnede genoegen nam. Dit is des te meer verwonderlijk wanneer wij weten dat Bast klaarblijkelijk ook in Oldenburg de opdracht kreeg zowel een vogelvluchtplattegrond als een profiel te leveren, zoals dit in 1595 in Amsterdam en Emden en in 1602 in Leiden het geval was. Met de volgende analyse van het onbekende profiel van Oldenburg geloven wij deze vraag te kunnen beantwoorden.

Het blad laat zich zowel qua motief als in stilistische zin naadloos in het overige werk van de kunstenaar voegen (zie afbeelding 1): het is linksonder gesigneerd 'P. Bast au. et sculp'. Twee donkere partijen in dezelfde hoek duiden er op dat de plaat op deze plaats gestuikt of beschadigd is. Een renaissance-cartouche, die hoog boven de stad zweeft, draagt in gotisch schrift de aanduiding *Oldenburgh* en daaronder het jaartal '1598'. Het teruggevonden profiel is aan kenners en bibliofielen reeds gedurende meer dan tien jaar bekend, zij werd voor het eerst in 1983 in een beperkte oplage voor de facsimile-uitgave van het *Oldenburgisch Chronicon* van Hamelmann gereproduceerd.¹⁰ Gezien de relatief kleine kring van kopers van deze heruitgave bleef deze echter tot in het jongste verleden vrijwel onopgemerkt en ze werd ook niet door vaklieden naar waarde geschat. Pas de catalogus van het Oldenburger Stadtmuseum bracht in 1995 opnieuw een afbeelding van het onbekende profiel.

De ontdekking van het profiel van Bast is te danken aan een Noord-Duitse antiquaar. Ze was op het eerste gezicht onzichtbaar in een exemplaar van het *Oldenburgisch Chronicon* verborgen, dat in de tachtiger jaren op een veiling in Stockholm werd verworven. De band van dit exemplaar valt op door zijn kostbare uitvoering: het is met lichtbruin kalfsleer overtrokken en dragen blindgedrukte renaissance-ornamenten, die een datering rond 1600 toe-

3. Profiel van Oldenburg, houtsnede door Hans Maes en Johann Schaffer, 1598 (foto: auteur).

staan. Het midden van de voorzijde draagt een cartouche met een blindgedrukt Oldenburgs wapen, hetgeen de conclusie toelaat dat de ontvanger de kroniek bij een diplomatieke missie en in opdracht van graaf Johan VII overhandigd kreeg. Men kan aannemen dat het *Chronicon* uit propagandistische motieven aan neutrale en bevriende vorstenhuizen ten geschenke werd gegeven, om bondgenoten voor zijn politieke doelstelling te winnen. De meeste bewaard gebleven exemplaren van het boek zijn niet zo kostbaar gebonden en zijn mogelijk oorspronkelijk slechts ingenaaid in de handel verschenen.

Bij een grondig onderzoek van het Stockholmse exemplaar door een restaurator kwam het onbekende profiel aan het licht. Pagina dII van het 'PROOEMIUM' bestond uit twee op elkaar gelijmde bladen, waarvan het zichtbare blad de houtsnede van Maes en Schaffer vertoonde en het daaronder gelegen, niet zichtbare blad, na oplossen van de lijm, de kopergravure aan het daglicht bracht.

Bij beschouwing van de kopergravure wordt duidelijk dat dit enig bekende exemplaar extreem zwak is en lichte partijen in stroken vertoont. Ook zijn de laatste letters van de naam *Oldenburch* haast onleesbaar, hetgeen wijst op een beschadiging van de plaat.¹¹ We kunnen slechts vermoeden tot welke gevolgen dit euvel heeft geleid. Waarschijnlijk heeft Johan VII, die geïnteresseerd was in een snelle heruitgave van zijn *Chronicon*, het profiel niet geaccepteerd en de in zijn dienst staande kunstenaars Maes en Schaffer opgedragen, een overeenkomstig prospect als houtsnede te leveren. Daarbij werd kennelijk de mislukte druk van Bast als voorbeeld gebruikt. Een vergelijking tussen de kopergravure en de houtsnede toont, dat Maes de tekening van Bast, die in de lengte gezien de juiste verhoudingen weergeeft, in het midden en vóór de Heilige-Geestpoort rechts aanmerkelijk verkortte en de belangrijkste gebouwen, vooral de ronde kasteeltoren, groter weergaf dan in werkelijkheid. Mogelijk was het niet alleen de mislukte drukgang, die graaf Johan niet beviel, maar ook Basts waarheidsgetrouwheid, die echter een weinig representatieve weergave van zijn residentie gaf: als klein landelijk stadje met slecht weinig in hoogte en volume op de voorgrond tredende monumentale gebouwen. Hem zou het trotse Emden, het 'Emporium' van Oost-Friesland voor ogen hebben gestaan, dat hij eens bewonderend de '[...] gewaltigen Portus des Meeres [...]']' noemde.¹² Zodoende kan hij Maes verzocht hebben het profiel naar zijn wens te idealiseren. Wij weten immers ook dat hij geen scrupules had, het manuscript van de door Hamelmann opgestelde kroniek na diens dood voor zijn eigen politieke doeleinden te laten vervalsen.¹³

De door George Keyes gepubliceerde facsimile-uitgave van het totale werk van Bast, waaraan overigens de uitgever A. Vis een belangrijk aandeel heeft gehad, maakt voor het eerst een vergelijkende bespreking van alle door de kunstenaar vervaardigde stadsprofielen mogelijk. Hierbij vallen talrijke, in het bijzonder voor de profielen karakteristieke motieven en stijlmiddelen op, die voor een deel ook voor het teruggevonden panorama van Oldenburg gelden:

- het repoussoir als kunstgreep tot het scheppen van ruimtelijkheid en afstand tussen voor- en achtergrond is kenmerkend voor alle profielen van de kunstenaar. Daarbij bedient hij zich, als in een kijkdoos, primair van een menselijke figuur als stoffage.
- hoofdrolspelers in zijn wereldtheater zijn meestal ele-

gante dames en heren, die op de voorgrond flaneren of met elkaar converseren, spelende kinderen of een muzikant met een luit.

- ook rivieren en kanalen met zeilschepen of wegen, waarop zich mensen naar de stad spoeden, zijn een middel om de aandacht te trekken en om de illusie van diepte te scheppen.
- wordt enerzijds door velden, struikgewas of bomen of door vee in de wei, zoals in het profiel van Leiden, het beeld van een vreedzame, pastorale wereld in scene gezet, zo dramatiseert Bast deze idylle enkele passen verder met een galopperende ruiter, een pistoolschot en een wolkje kruitdamp, zoals bij het gezicht van Oldenburg.
- de voorstelling van de tekenende kunstenaar op zijn rug gezien is een zeer persoonlijk, in zijn directheid aan doenlijk detail, dat hij in zijn gezichten van Dordrecht, Amsterdam, Leiden en Oldenburg toepast.
- daarentegen duiden de dubbele galgen met gehangen op de voorgrond in het panorama van Amsterdam als een relativisering van zijn arcadische wereld, als een moralistische fingerwijzing en als een verwijzing naar de gerechtelijke soevereiniteit en het goede bestuur van de stad.
- niet alleen door de ernstige, elegante beweging der figuren op de voorgrond, maar reeds door hun simpele aanwezigheid en hun indrukwekkende gestalten zet de kunstenaar, zoals op het toneel, een stad letterlijk in scene waarbij hij er de beschouwer ook rechtsreeks bij trekt. Daarbij bedient hij zich bij voorkeur van de bij de Antieken en in de Renaissance heilig verklaarde contrapost, die de statische houding van een persoon door de stand van de benen tot uitdrukking brengt. Zijn meesterlijke weergave van menselijke beweging, pose en gebaren wijzen op een grondige studie van de menselijke anatomie.

Hierboven hebben wij in het kader van het topografische werk van Bast een analyse van het profiel van Oldenburg ondernomen en vastgesteld, dat het blad keurig past in het oeuvre van de kunstenaar. Bij de beschouwing van zijn panorama's wordt bovendien duidelijk, dat in de profielen van een stad in de vlakte, het karakter en de atmosfeer treffender tot uitdrukking komen dan de representatieve vogelvluchtgezichten. Ook in de niet pretentieuze weergave van Oldenburg schept Bast een specifiek, karakteristiek type. Ook hier wordt de stad in de hand van de kunstenaar als het ware tot een individu gevormd. Wellicht kan men de profielen als het hoofdwerk van Bast beschouwen. Zij vormen een waardige en sublieme hulde aan de laat-middeleeuwse stad.

NOTEN

1. George S. Keyes, *Pieter Bast*. Alphen aan den Rijn, 1981.
2. J.T. Bodel Nijenhuis, De Leidsche Graveur Pieter Bast. In: *Mededeling [...] Letterkunde*. Leiden, 1873
3. Keyes, afb. 21.
4. Keyes, blz. 9, opm. 48.
5. Georg Sello, Die ältesten Ansichten der Stadt Oldenburg und ein Plagiat Wenzel Hollars. In: *Niedersachsen 1*. Bremen, 1895. Friedrich Ritter, Emden Stadtpläne aus alter Zeit - Der Antwerpener Kupferstecher Peter Bast. In: *Upstaalsboomblätter* 13. Emden, 1927. Van het jongste onderzoek over de Emden gezichten moet vooral de bijdrage van Menno Smid voor de bij C.H. Beck in München ge-

plande *Deutsche Städteatlas* genoemd worden. Voor het doornemen van het manuscript dank ik de auteur op deze plaats.

6. Keyes, blz. 36: 'The reasons for Bast's journey to Emden and Oldenburg remain obscure'.
7. Stephan Albrecht, Eine Fassade geht auf Reisen. In: *Jahrbuch der Witttheit zu Bremen*. Dl. 34, Bremen, 1997.
8. Keyes, blz. 6 afb. 33. Sello, zie noot 5.
Kurt Asche, Die Vogelschau von 1598 als architekturgeschichtliche Quelle. In: *Das Bürgerhaus in Oldenburg*. Tübingen, 1982. Zie ook Gustav Rühning, *Oldenburgische Geschichte* I. Bremen, 1911, blz. 451.
9. Rühning, als noot 8. Dietrich Kohl, *Geschichte der Stadt Oldenburg*, Erster Teil. Oldenburg, 1925, blz. 17 vlg.
10. Hermann Hamelmann, *Oldenburgisches Chronicon*, facsimile-uitgave. Oldenburg, 1983, ongepagineerd blad na het register.
11. Deze feiten werpen een reeks van vragen op, die wij nog niet kunnen beantwoorden: waarom bleef juist dit blad bewaard, was het een proefdruk, die per ongeluk of opzettelijk werd ingebonden? De drukken zijn met zekerheid niet in Oldenburg vervaardigd, daar de drukkerij van Warner Behrendt, die juist geopend was, geen adequate drukpers bezat. Bast heeft dus in Leiden of Amsterdam moeten laten drukken. De bijzonderheid van het prospect van Oldenburg zit hem vooral in de toepassing in een boek, dat in grotere oplage werd gedrukt. Dit vergrootte natuurlijk zijn overlevingskansen. Zo is het ook te verklaren, dat van het vogelvluchtgezicht van Oldenburg zeer veel meer exemplaren bestaan dan van de overige bekende en door Keyes waargenomen bladen van de kunste-

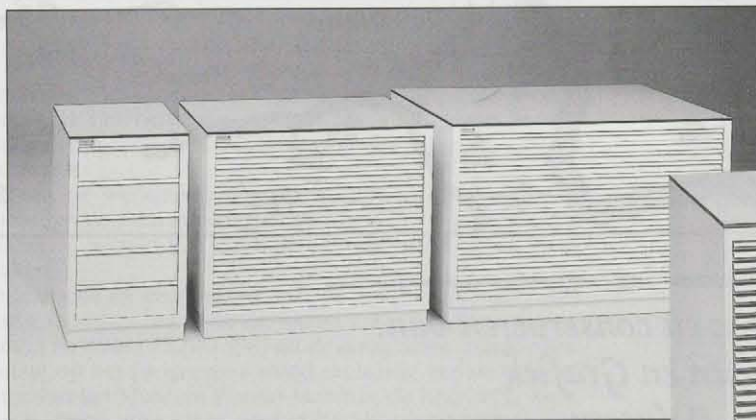
naar, die voor een deel zelfs maar als een enkel exemplaar in Europese prentenkabinetten bewaard worden. Ook wordt een zeldzame gravure door inbinden beter voor verlies beschermd omdat een compact, in leer gebonden boek niet zo snel wordt weggedaan dan een los blad. Het *Chronicon* van Hamelmann is overigens niet extreem zeldzaam. Een bekend Noord-Duits antiquariaat heeft in de laatste 25 jaar ongeveer twintig exemplaren verhandeld, waarvan de banden grotendeels uit de eerste helft van de 17de eeuw stammen.

12. Friedrich Wilhelm Schaer, Graf Johann der Deichbauer. In: *Oldenburger Jahrbuch* 81 (1981), blz. 18.
13. Rühning, als noot 8, blz. 450 vlg.

SUMMARY

An unknown profile of the city of Oldenburg by Pieter Bast

Recently a hitherto unknown copper engraving by Pieter Bast showing a profile view of the city of Oldenburg was discovered in a copy of the *Oldenburgisch Chronicon* by Hermann Hamelmann. Usually, this book includes a woodcut profile of the town. In the copy auctioned in Stockholm in 1983, the woodcut profile was glued on the copper engraving. Apparently, the engraving was not regularly used for the *Chronicon* because it was too factual and pictured the town in a non-representative way.

SPECIALIST IN OPBERGSYSTEMEN

Croon BV

Industrieweg 38, P.O. Box 151, 3640 AD Mijdrecht
(The Netherlands)

Afdeling verkoop: tel. nr. 0297 - 231919
fax. nr. 0297 - 231910

Croon is als fabrikant gespecialiseerd in de productie van metalen geëpoxeerde ladenkasten die in vele maatvoeringen leverbaar zijn. Door deze volledige epoxy coating worden kostbaarheden niet aangetast.

Met name de zogenaamde H0 ladenkasten zijn geschikt voor de berging van kaarten etc. en leverbaar vanaf een nuttig formaat van 35 x 62 cm tot en met 155 x 115 cm, nuttige hoogte 15 mm.

Vraag vrijblijvend inlichtingen bij de fabriek te Mijdrecht.

Restauratieatelier Paul Peters

Restaureren en conserveren van:
Prenten en Grafiek
Atlassen
Globes

Drukken: Het facsimileren van oude kaarten

Weverweg 9
6961 KM

Eertbeek

Tel. 0313 - 654466

Varia Cartographica

Inzendingen voor deze rubriek aan: drs. Lida Ruitinga, Vrije Universiteit, Kaartenverzameling, De Boelelaan 1103, 1081 HV Amsterdam, fax (020) 444 5259, e-mail: A.H.Ruitinga@ubvu.vu.nl

Varia is ook te raadplegen op internet: <http://kartoserver.geog.uu.nl/html/staff/krogt/caert/varia.htm>

Verslag studiedag NVK-Werkgroep voor de Geschiedenis van de Kartografie te Antwerpen op 11 december 1998

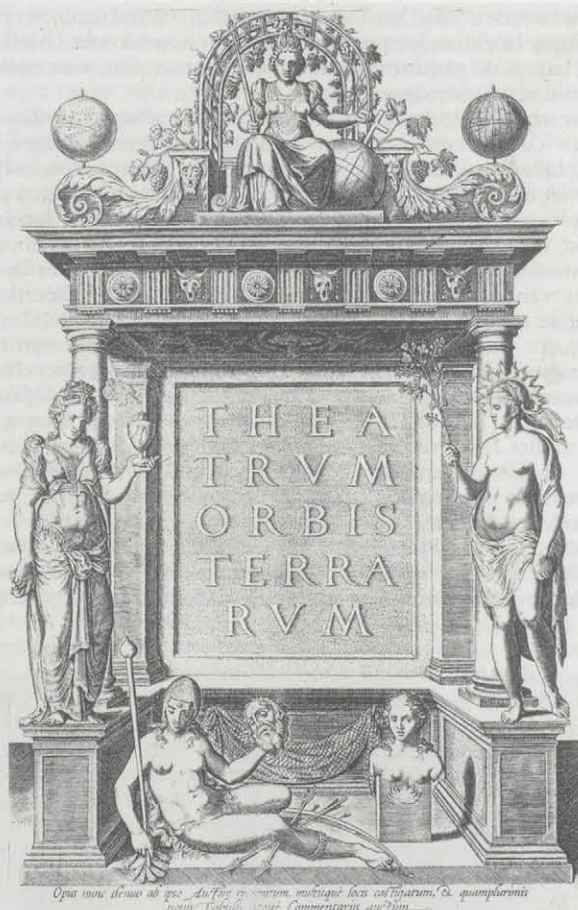
Voor liefhebbers van de 16de-eeuwse kartografie in het algemeen en Abraham Ortelius in het bijzonder was 1998 natuurlijk een uitzonderlijk jaar. Ter herdenking van het 400ste sterfjaar van Ortelius (1527-1598) vonden in binnen- en buitenland tal van evenementen en tentoonstellingen plaats. Zo was in de zomer van vorig jaar de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam de 'place to be' met een uitstekende tentoonstelling over het *Theatrum Orbis Terrarum* en de context, waarbinnen onze eerste moderne atlas verscheen. Destijds organiseerde de Werkgroep voor de Geschiedenis van de Kartografie (WGK) een toepasselijke studiedag over leven en werk van de 16de-eeuwse alleskunner. Het werd een groot succes: meer dan 100 enthousiaste belangstellenden vereenden de dag met een bezoek.

Met de tentoonstelling, studiedag en enkele publicaties waren de Ortelius-activiteiten echter allerm minst ten einde. De Zuidelijke Nederlanden - immers de bakermat van de Nederlandse kartografie - konden natuurlijk niet achterblijven. In Brussel én in Antwerpen waren eind 1998 exposities over Ortelius ingericht. Het evenement in Antwerpen, de plaats waar de 'homo universalis' zijn laatste adem uitblies, werd door de WGK dankbaar aangegrepen om nog een studiedag in het kader van Ortelius te organiseren. Deze negentiende studiedag in het bestaan van de WGK vond plaats in een prachtige ambiance: het Museum Plantin Moretus aan de Vrijdagmarkt.

Aangezien de werkgroep nog wat ruimte in haar begroting had, konden de ruim zeventig deelnemers gratis genieten van de boeiende wereld van de 16de-eeuwse drukkers en kaartenmakers.

Twee lezingen en een bezoek aan de tentoonstelling en het museum moesten het centrale thema - *De wereld in kaart: Abraham Ortelius (1527-1598) en de eerste atlas* - aankleden. Als eerste op het programma stond de lezing van de ereconservator van het Museum Plantin-Moretus, de heer dr. L. Voet. In zijn bijdrage ging hij in op het drukken en uitgeven van boeken in de Renaissance, aan de hand van de archieven en materialen van het Plantijnse huis. Voet bood een mooie blik in de keuken van de toentertijd grootste drukker. Op het hoogtepunt van zijn loopbaan, de jaren 1572-1576, had Plantijn zestien persen in bedrijf en zo'n zeventig tot tachtig man personeel rondlopen. Alvorens een boek tot stand kwam, moesten heel wat stadia doorlopen worden. Op de eerste plaats was toestemming van de geestelijke en wereldlijke overheid benodigd. Was die eenmaal verkregen, dan konden de zettters aan de gang met de gegoten letters. Overigens verzamelde Plantijn al in zijn beginjaren als drukker duizenden sets van stempels en matrijzen, waardoor hij niet verplicht was het gietsel te nemen dat toevallig op dat moment op de markt was. Op die manier kon hij die letters benutten, die het meest geschikt voor een bepaalde publicatie waren. Een grote eenheid en een hoge kwaliteit kenmerken dan ook Plantijns werken.

De 'Officina Plantiniana' had twee, ongeveer even grote, groe-

Titelpagina van Ortelius' atlas 'Theatrum Orbis Terrarum', 1570 (foto: Universiteitsbibliotheek Amsterdam).

pen gespecialiseerde arbeiders in dienst: de zettters en de drukkersgezellen. Om vijf uur 's ochtends begon de werkdag voor de arbeiders belast met het voorbereidend werk. Om zes uur 's ochtends kwamen de overige personeelsleden. Om acht uur 's avonds kon men weer huiswaarts keren, na een lange werkdag van twaalf tot dertien effectieve uren. Geklaagd werd er echter nooit. De werknemers werden namelijk betaald volgens stukloon en hadden er dus het grootste belang bij om zo lang mogelijk aan de slag te zijn. Had de zetter een katern af, dan vond de correctie plaats. Niet door de auteur, maar door professionele proeflezers. Dat moest snel gebeuren, want de zettters dienden de 'vorm' na het drukken onmiddellijk weer uit elkaar te halen en de loden letters opnieuw te gebruiken. Uiteindelijk werden de gedruk-

te katernen door 'vergaerders' of 'assembleurs' gevouwen en samengevoegd tot exemplaren. De verkoop gebeurde via de boekwinkel, waar particulieren, Antwerpse collega's en buitenlandse boekhandelaars op doorreis terecht konden. Ook werden hier de bestellingen van buiten Antwerpen gecentraliseerd en de verzendingen uitgevoerd. Helaas had Plantijn nog wel eens te maken met wanbetalers. Bij zijn dood bedroegen de uitstaande schulden 16.000 florijnen (één florijn had een koopkracht van ongeveer vijftien tot twintig heden-daagse Nederlandse guldens), waarvan opvolger Jan Moretus slechts een fractie wist op te eisen. Oschoon Plantijn het allesbehalve makkelijk heeft gehad, was hij een zeer geslaagd zakenman. Zijn erfgeframen konden een vermogen van 136.000 florijnen verdelen!

Nadat Voet aan het einde van zijn lezing nog kort het specifieke drukken van Ortelius' atlas aanstipte, ging D. Imhof - conservator van het Museum Plantin-Moretus - verder in op de relatie tussen Ortelius en het Plantijnse huis. De Antwerpse drukkerij en uitgeverij heeft een belangrijke rol gespeeld in de verspreiding en productie van het *Theatrum Orbis Terrarum*. Ortelius kwam aanvankelijk in de boekhouding voor als inkleurder van kaarten. Vanaf de zestiger jaren van de 16de eeuw werden van hem grote aantallen (wand)kaarten via Plantijns boekhandel verspreid. Op zijn beurt kocht Ortelius bij Plantijn de producten van andere kartografen, waaronder Mercator, voor verdere verkoop.

Toen in 1570 de eerste editie van het *Theatrum* verscheen, leidde dat tot een overrompelend succes. Nieuwe edities in verschillende talen volgden elkaar snel op. Plantijn stond echter niet in voor het drukken van de inleidende teksten en de begeleidende teksten bij de kaarten. Deze teksten werden gedrukt door een andere Antwerpenaar, Gillis Coppens van Diest en later door zijn zoon Anthonis en nog weer later door Gillis van de Rade. Opvallend was dat Ortelius alleen de Latijnse editie van het *Theatrum* aan Plantijn leverde. Toch verkocht de Plantijnse boekhandel ook exemplaren van de Franse versie en enkele Duitse. Die exemplaren waren echter afkomstig van een andere boekhandelaar, Arnold Mylius. Anders ging het vanaf 1577 met de uitgave van de pocket-editie van het *Theatrum*, het *Epitome*. Plantijn zorgde hierbij voor het drukken van de begeleidende teksten, terwijl de Antwerpse prentenuitgever Filips Galle de platen van de verkleinde kaarten drukte en uitgever was.

Na de dood van Plantijn in 1589 werd de succesvolle samenwerking met Ortelius door opvolger Jan I Moretus voortgezet. In de periode dat hij aan het hoofd stond van de uitgeverij -

van 1589 tot 1610 - werd de atlas nog tweemaal aanzienlijk uitgebreid. Zelfs tijdens het jaar van Ortelius' overlijden, 1598, zagen nog verschillende van zijn werken het licht, waaronder een nieuwe uitgave van *Theatrum* in het Frans en een heruitgave van de Peutingerkaart.

Jan I Moretus werd in 1610 opgevolgd door zijn zonen Jan II en Balthasar I Moretus. Zij slaagden erin de koperplaten en onverkochte exemplaren van het *Theatrum* en *Epitome* van de weduwe van Jan Baptist Vrients, die begin 17de eeuw de platen in bezit kreeg, op te kopen. Balthasar, die na de dood van Jan II in 1618 alleen het Plantijnse bedrijf leidde, wilde niets liever dan een nieuwe uitgave van het *Theatrum* op de markt brengen. Met de uitgave van het *Parergon* in 1624 probeerde hij al een deel van dit project te realiseren. Ondanks herhaalde pogingen van Balthasar stierf het project echter een stille dood, mede vanwege de moordende concurrentie van de in Amsterdam uitgegeven atlanten. Met het drukken van de koperplaten met kaarten van de Spaanse editie in 1641 - er lagen nog voor 25 exemplaren bladen met tekst in voorraad - was de laatste bemoeienis van het Plantijnse huis met (een werk van) Ortelius een feit.

Na de lezingen en de lunch in de met kerstsfeer overgoten binnenstad van Antwerpen gaf Imhof een korte rondleiding door de tentoonstelling in het museum. Tal van interessante objecten waren een genot voor het oog, zoals het *Album amicorum*, bladzijden uit de Plantijns boekhouding betreffende Ortelius en verschillende karakteristieke edities van het *Theatrum*. Uiteraard was de dag met het bezoeken van de tentoonstelling nog niet afgelopen. Vele uurtjes werden vanzelfsprekend nog besteed aan het bezichtigen van het museum zelf, waarbij men zich drie tot vier eeuwen terug in de tijd kon wanen. Voor de echte fijnproevers was het na al dit moois tijd voor een goed Belgisch biertje in het inmiddels eveneens vermaarde Elfde Gebod tegenover de Onze Lieve Vrouwekerk. Mits men de volgende ochtend de nodige aspirines in huis had, was de studiedag andermaal een succes te noemen.

Marco van Egmond

Prestigieuze onderscheiding voor Elly Dekker

Vanwege haar verdiensten bij de totstandkoming van een globecatalogus is in 1998 dr. Elly Dekker onderscheiden met de Caird Medal van het National Maritime Museum te Greenwich. Zij ontving de prestigieuze prijs, bestaande uit een medaille en een geldbedrag, uit handen van prins Philip, de hertog van Edinburgh. De Caird Medal werd vijftien jaar geleden in het

Uit handen van prins Philip ontving Elly Dekker vorig jaar de Caird Medal (foto: National Maritime Museum).

leven geroepen, toen het museum de vijftigste verjaardag vierde van The National Maritime Museum Act. De prijs wordt elk jaar uitgelooft aan een persoon, die zich verdienstelijk heeft gemaakt op het terrein van de museale belangen en de communicatie met het publiek.

Elly Dekker is in 1969 afgestudeerd in de astronomie en theoretische fysica. In 1976 promoveerde ze in de astronomie. Als onafhankelijk wetenschapper houdt ze zich momenteel vooral bezig met de geschiedenis van de wetenschap in het algemeen en de studie van antieke wetenschappelijke instrumenten in het bijzonder. Sinds 1992 participeert ze ook in het historisch-kartografische onderzoeksprogramma Explokart van de Universiteit Utrecht.

Repertorium Geschiedenis Nederland on line

Het Instituut voor Nederlandse geschiedenis (ING) heeft een on line databank voorbereid van het door het ING samengestelde en uitgegeven *Repertorium van boeken en tijdschriftartikelen betreffende de geschiedenis van Nederland*. Deze databank is thans via PICA, centrum voor bibliotheek-automatisering, ter beschikking gekomen aan de gebruiker. Het *Repertorium* is on line te raadplegen in bibliotheken en instellingen die via PICA een abonnement op het *Repertorium* hebben. Het vernieuwde *Repertorium Geschiedenis Nederland* zal als nationaal-historische bibliografie de Nederlandse en buitenlandse publicaties blijven omvatten over de geschiedenis van Nederland, de voormalige koloniën en de huidige Rijksdelen overzee. De databank is opgebouwd uit twee delen. Allereerst de titels van publicaties die in of na 1992 zijn verschenen. Deze jaren zijn in bewerking en nu gedeeltelijk beschikbaar. Het bestand wordt iedere week geactualiseerd. In de tweede plaats worden de titels uit de gedrukte *Repertorium*-delen 1940-1991 via retrodigitalisering in fases aan de databank toegevoegd. Bij voltooiing telt de *Repertorium*-databank ruim 150.000 titels.

Voor wie op historisch of aanverwant terrein op zoek is naar literatuur over een bepaald onderwerp of interessegebied is het nuttig hiervan op de hoogte te zijn. Het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis heeft als bezoekadres Prins Willem-Alexanderhof 5, 2509 LT Den Haag. Telefoon: 070-3156400.

Uitreiking Acanthusprijs

Na de officiële aanbieding van de Robles-atlassen aan Z.K.H. prins Willem Alexander op 27 oktober vond op maandag 14 december op het Ryksargyf in Leeuwarden opnieuw een feestelijke gebeurtenis plaats. De Stichting Acanthus was van mening dat de kwaliteit van de publicatie aanleiding gaf het werk met een prijs te bekronen. In overleg met het Ryksargyf, de uitgever van het werk, werd besloten de prijs daar uit te reiken. De beide auteurs, drs. Meindert Schroor (geograaf) en dr. Charles van den Heuvel (kunsthistoricus) ontvingen uit handen van de waarnemend voorzitter van de Stichting Acanthus, dr. C. Boschma, de prijs. Bij zijn toelichting vertelde de heer Boschma dat de prijs in verband met het kartografische en topografische belang van de publicatie werd toegekend. Het gaat hier niet alleen om de kaarten maar ook de bijzonder verhelderende toelichting. De prijs is f. 5000,- groot en gaat vergezeld van een oorkonde.

De uitgave omvat 63 kleurenreproducties van plattegronden en nieuwskaarten uit de atlassen te Dresden en Austin (Verenigde Staten) en een boek waarin de atlassen in hun context worden geplaatst. Hierin wordt voorts de politieke en militaire situatie in Friesland omstreeks 1572 geschetst en worden alle kaarten uitgebreid besproken. De lay-out werd verzorgd door Bureau Mijksenaar in Amsterdam, terwijl drukkerij Vis te Alphen aan den Rijn zorgde voor het drukken van deze omvangrijke uitgave. Inmiddels is de gehele oplage van 450 exemplaren vrijwel uitverkocht.

Na afloop van de receptie konden de aanwezigen de expositie *Caspar de Robles. De Friese Alva?* bekijken. Op deze tentoonstelling werd aandacht besteed aan de Robles-atlassen en hun context. De oorspronkelijke atlas uit het Sächsisches Hauptstaatsarchiv Dresden is hier tentoongesteld, alsmede een later ontdekte atlas uit de Bayerische Staatsbibliothek te Dresden.

B.H. de Vries (medewerker Ryksargyf Leeuwarden)

Caert-Thresoorprijs 1999

In 1997 werd de Caert-Thresoorprijs ter bevordering van de historische kartografie in de Nederlanden ingesteld. De bedoeling van deze prijs is degenen in Nederland en Vlaanderen, die zich voor de historische kartografie interesseren en die zich niet beroepsmatig daarmee moeten bezighouden, te stimuleren een bepaald onderwerp der historische kartografie te bestuderen en daarover een artikel in *Caert-Thresoor* te schrijven.

Voor het beste artikel is een prijs van duizend gulden beschikbaar.

Voorwaarden:

1. De prijs wordt uitgeschreven in het eerste nummer van elke jaargang van *Caert-Thresoor* te beginnen met de jaargang 1997. In deze bekendmaking wordt het doel van de prijs duidelijk uiteengezet.
2. Mededinging kan geschieden door publicatie van een origineel artikel over historische kartografie in de lopende jaargang van vier of meer nummers.
3. In aanmerking komen alleen artikelen met een minimum aantal van 2.000 woorden.
4. Een jury van drie personen beslist na het verschijnen van het laatste nummer van iedere jaargang met meerderheid van stemmen aan wie de prijs wordt toegekend. De jury staat onder voorzitterschap van de hoogleraar in de historische kartografie aan de Universiteit Utrecht, die de twee andere juryleden aanwijst.
5. De uitslag wordt in het eerste nummer van de nieuwe jaargang bekend gemaakt.
6. Uitgesloten van mededinging zijn:
 - de redactieleden van *Caert-Thresoor*.
 - de stafleden van het onderzoeksprogramma Explokart van de Universiteit Utrecht.
 - degenen die het artikel uit hoofde van hun beroep of functie geschreven hebben.
7. De prijs zal ten minste gedurende tien jaren worden uitgeschreven en het toegezegde bedrag zal daarvoor worden gereserveerd.

Toelichting

Het aantal belangstellenden binnen de historische kartografie in de Nederlanden neemt gelukkig gestadig toe. De deelname aan de periodieke studiedagen is daarvan een duidelijk teken. Toch zijn er betrekkelijk weinigen onder degenen die zich niet uit hoofde van hun beroepswerkzaamheden met oude kaarten bezighouden, die er toe komen eens een bepaald onderwerp ter hand te nemen en daarover aan *Caert-Thresoor* een artikel aan te bieden. De bedoeling van het uitschrijven van deze prijs is daartoe een aansporing te zijn. De Nederlanden kunnen op historisch-kartografisch gebied op een indrukwekkend verleden bogen, dat vergeleken met de beoefening van de geschiedenis en van de kunstgeschiedenis nog te weinig tot zijn recht gekomen is. Er is nog veel te doen. Veel in de laatste decennia teruggevonden en nog steeds opduikend kaartmateriaal vraagt in zijn geografische, historische en biografische context om bestudering, bewerking en publicatie. Deze prijs wordt uitgelooft in de hoop dat meer dan in het verleden liefhebbers van de historische kartografie een onderwerp -hoe beperkt ook- ter hand zullen nemen en daarover een artikel van de voorgestelde bescheiden omvang zullen inzenden.

Toekenning Caert-Thresoorprijs 1998

De jury van de in 1996 ingestelde Caert-Thresoorprijs, bestaande uit dr. Y.M. Donkersloot-de Vrij, mr. dr. H.A.M. van der Heijden en prof. dr. G. Schilder, heeft de eerste prijs van 1.000 gulden toegekend aan het artikel van drs. A. de Zeeuw: *Een zeldzame kaart van Gelderland met decoratieve randen, uitgegeven door Johannes Janssonius en Jodocus Hondius (Caert-Thresoor 17.4 (1998) blz. 85-92)*. De auteur presenteert een goed leesbaar verhaal over een éénbladsdruk van de Amsterdamse commerciële kartografie, waarbij vooral de topografische en kunsthistorische aspecten in een goede context werden geplaatst. De bronnenopgave voor de stadsgezichten en kostuumfiguren bewijst dat veel spoorwerk is verricht.

De jury besloot voor 1998 geen tweede prijs toe te kennen.

Nieuw historisch-kartografisch tijdschrift op Internet

Op Internet is sinds kort een nieuw historisch-kartografisch tijdschrift te bewonderen: *MapForum.Com : Specialist Antique Map Magazine*. Het virtuele tijdschrift lijkt zich vooral te richten op de belangstellende leek, maar ook voor meer ingewijde personen biedt de site een schat aan informatie. Het eerste nummer (januari 1999) bevat bijvoorbeeld een vrij uitgebreide bibliografie van John Ogilby, de beroemde Engelse kaartuitgever. Verder is de collatie van een Lafreri-atlas, een zogeheten 'atlas factice', opgenomen en kan men bekijken wat bepaalde kaarten en atlassen op veilingen hebben opgebracht. In uitgeprinte vorm beslaat het eerste nummer meer dan vijftig pagina's.

Mapforum is een initiatief van Ashley Baynton-Williams, die tevens de redacteur is. Het streven is naar een maandelijkse frequentie van verschijnen. In het voorwoord van de eindredacteur worden doelstelling, onderwerpen en gebruiksinstructies uit de doeken gedaan. *MapForum* wil de belangstelling voor en het onderzoek naar oude kaarten bevorderen door het bieden van uiteenlopende wetenschappelijke én meer populaire artikelen. Het tijdschrift moet daarmee ook voor ervaren en minder ervaren verzamelaars van nut zijn. Regelmatig terugkerende onderwerpen zijn onder andere collaties van boeken en atlassen, kartografische curiositeiten, kaartverzamelingen, boekbesprekingen, introducties van adverteerders, evenementenagenda's etcetera. De site is het best te bekijken met Netscape Navigator. Veel van de illustraties zijn 'clickable', zodat ze op een groter formaat te bezichtigen en te printen zijn. Ook zijn er 'links' naar andere relevante websites.

Middels het invullen van een online-formulier kan men zich op de hoogte houden van de 'updates' van het tijdschrift. Daarnaast is het mogelijk om - naar aanleiding van het tijdschrift of de artikelen daarin - via de e-mail brieven te sturen. Deze mailtjes worden in principe allemaal in het tijdschrift 'geplaatst'.

MapForum is te vinden op de Internetlocatie

<http://www.mapforum.com>

E-mail: mapforum@btinternet.com

Atlas Van der Hagen en Atlas Beudeker op Internet

Het project Atlas Van der Hagen en Atlas Beudeker is een gezamenlijk project van de Koninklijke Bibliotheek en de British Library. Er zijn in totaal 582 afbeeldingen gedigitaliseerd en via het Internet toegankelijk gemaakt uit delen van twee atlassen uit de 17de en 18de eeuw.

De Atlas Van der Hagen (Koninklijke Bibliotheek) bestaat uit vier in leer gebonden delen met elk circa 100 bladen en is eind 17de eeuw verzameld, waarschijnlijk door de Amsterdamse koopman Dirk van der Hagen. In totaal gaat het om 448 schitterend gekleurde kaarten en prenten van verschillend formaat. Alle afbeeldingen uit de atlas zijn gedigitaliseerd. Kaarten en prenten van alle werelddelen zijn in de atlas vertegenwoordigd. De Atlas Beudeker ontleent zijn naam aan de rijke Amsterdamse koopman Christoffel Beudeker (1675-1756). Beudeker heeft een atlas samengesteld die uit 27 delen bestond, gebonden in wit leer met goudopdruk. Elk deel van de atlas bevat ongeveer 100 tot 150 bladen, met daartussen enkele grote bladen of enkele kleinere prenten gebonden. Van de 27 delen bevinden zich 24 delen in de British Library in Londen. Het geheel vormt een samenhangende presentatie van de Nederlanden. Een deel, de *Conquesten der Verenigde Nederlanden* met 134 afbeeldingen, is in het kader van dit project door de British Library gedigitaliseerd. De structuur, de inhoud en het bereik van de atlassen zijn verschillend. Ze tonen twee verschillende wijzen van verzamelen. Beide atlassen bevatten zeer gedetailleerde topografische kaarten, prenten en ander materiaal. De Atlas Van der Hagen is uitzonderlijk rijk gekleurd. Dergelijke verzamelatlassen zijn zeer kostbaar en door hun formaat en/of kleuring ook zeer kwetsbaar. De atlassen blijken interessant voor een groot publiek toegankelijk te maken via het Internet. Het doel was meer dan alleen gedigitaliseerde beelden aan te bieden en om gebruikers te voorzien van een onderzoeksinstrument. Indexen op naam (kunstenaar, uitgever), plaats of trefwoord zijn verbonden met de afbeeldingen en geven gedetailleerde informatie en referenties naar gerelateerde bronnen. In dit atlassenprogramma wordt visueel onderzoek mogelijk gemaakt met snelle blader-

en zoomfaciliteiten en een gebruikersvriendelijke interface. De zoom-software (MrSID) integreert verschillende resoluties van een digitaal beeld in een enkele file waardoor Internetgebruikers steeds verder kunnen inzoomen en meer en meer detail te zien krijgen. Deze netwerkversie is totstandgekomen na zorgvuldige afweging van methoden en standaarden in het digitaliseringsproces.

URL homepage KB: <http://www.konbib.nl/>

Klik vervolgens op nieuws en selecteer 'Atlas Van der Hagen en Atlas Beudeker'. Voor meer informatie: Patricia Alkhoven (e-mail: patricia.alkhoven@konbib.nl).

(Overgenomen uit: *Nieuwsbrief van de Vereniging De Topografisch-Historische Atlas*, jrg. 3, nr. 3, nov. 1998).

Kartografie Congres Maastricht 17-20 mei 1999

Op initiatief van de Nederlandse Vereniging voor Kartografie (NVK) en de Deutsche Gesellschaft für Kartographie (DGfK) wordt op dit moment gewerkt aan de organisatie van een congres dat als thema heeft 'Kartografie zonder grenzen'. Tijdens het congres, dat zal plaatsvinden in het Maastrichtse Congrescentrum (MECC) van 17 tot en met 20 mei 1999, worden in het verlengde van het thema onderwerpen behandeld, die te maken hebben met grensoverschrijdende zaken met een ruimtelijk karakter. In het nieuwe Europa waarin landsgrenzen steeds minder de begrenzing vormen tussen verschillende werelden, kan een betere afstemming van de kartografie een belangrijke rol spelen.

Van oudsher biedt de kartografie een instrument om beter inzicht te krijgen in 'ruimtelijke' patronen. Het ligt dan ook voor de hand dat tijdens het congres de huidige problematiek wordt beschouwd vanuit historisch perspectief. Beoefenaren van de historische kartografie worden hierbij uitgenodigd om deel te nemen. Voor alle informatie kan worden verwezen naar de speciale website (zie hieronder). Ook kan via een briefje aan onderstaand adres alle informatie en een inschrijfformulier worden aangevraagd. Op dinsdag 18 mei wordt het thema 'geschiedenis' belicht tijdens lezingen en een werkgroepbijeenkomst. Degenen die alleen op die dag willen deelnemen kunnen zich voor slechts f 40,- inschrijven.

Peter Mekenkamp (coördinator lezingen NVK)
Universiteit Utrecht, Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen
Postbus 80115
NL-3508 TC Utrecht
tel: 00 31 (0)30 253 2047
fax: 00 31 (0)30 253 1385
E-mail: p.mekenkamp@geog.uu.nl
Website: <http://nvkserver.geog.uu.nl/maastricht99>

Oldenzaal luistert 750-jarig bestaan op met plattegrond Blaeu

De Overijsselse stad Oldenzaal heeft dit jaar ten behoeve van de viering van het 750-jarig bestaan een toepasselijke greep gedaan uit het stedenboek (circa 1649) van Joan Blaeu. Diens plattegrond van Oldenzaal maakt namelijk een belangrijk deel uit van het overkoepelende logo, dat speciaal voor de vele jubileumactiviteiten is ontworpen door het bureau Markt en Media. Ook zogeheten 'merchandisingsartikelen', waarvan de opbrengst na verkoop ten goede komt aan de jubileumorganisatie, zijn opgesierd met de veelkleurige kaart. Zo kan men de uitgave van Blaeu bewonderen op stropdassen, herdenkingsmunten, pennen, wijnetiketten, aanstekers, klokken, placemats, vlaggen, agenda's, tassen, petten, sweaters, t-shirts, polo's, eau de toilette, glas-in-loodramen en nog veel meer.

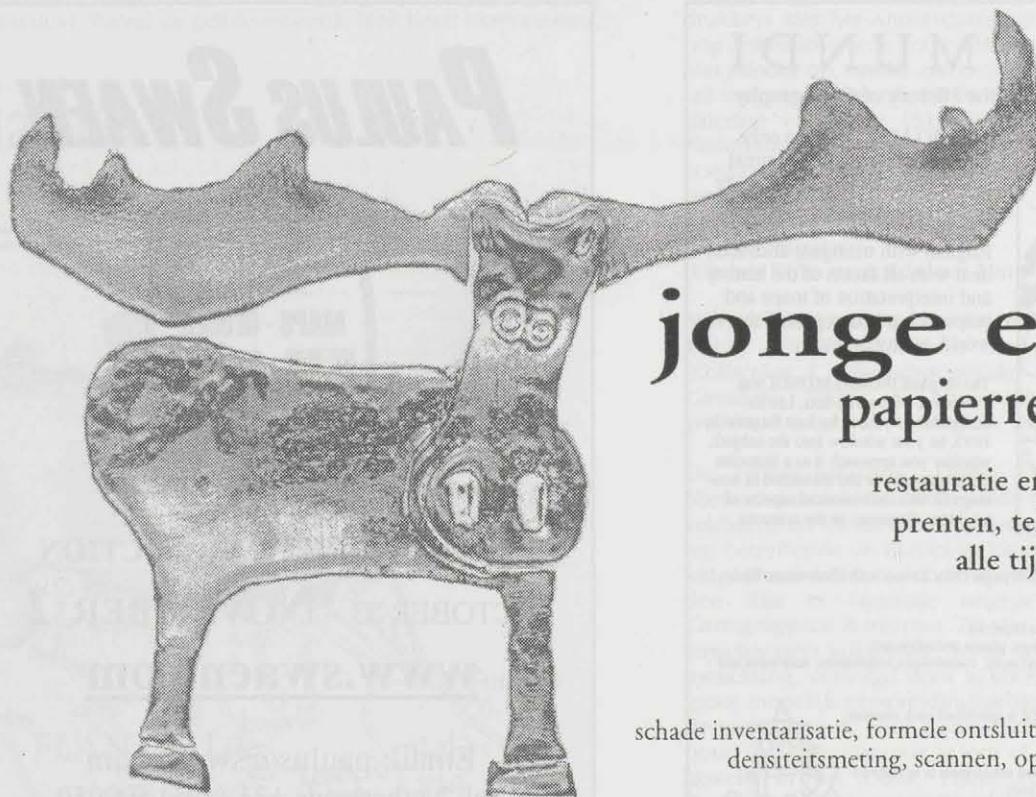
Oldenzaal kreeg stadsrechten in 1249, maar van oorsprong is de plaats veel ouder. Het stedenboek verhaalt over de Twentse nederzetting: 'Oldenseel is een van kleyne steden in 't Lantschap Overyssel, 't welck eertijts, soo men geloof, van d'olde oft oude Salii oft Saliens bewoont was, en sijn naem ontfangen heeft [...]'. De stadsplattegrond geeft waarschijnlijk de situatie uit het eerste kwart van de 17de eeuw weer. Dit blijkt uit de titelcartouche, die echter niet in het logo is verwerkt: *OLDENZALIA | Vi erat cum caperetur et munitiones ejus de- | struerentur ab Ordinibus Belgicae Foederatae, | Anno 1626*. Zoals de kaart laat zien, had Oldenzaal destijds een behoorlijk imposant uiterlijk. ' [...] Het was by onser Vaderen tijdt een tamelijck sterck stedeken, met een hooge muer en torens versien [...]', aldus het stedenboek van Blaeu. In het jubileumjaar 1999 komt Oldenzaal voor de dag met tal van activiteiten. In juni is er bijvoorbeeld een grootse feestweek, met onder meer een vrijmarkt en een allegorische optocht. Daarnaast zijn er doorlopend diverse exposities over de stad en haar verleden. Voor een uitgebreide evenementenagenda kan worden verwezen naar de brochure *Oldenzaal jubileert*, die verkrijgbaar is bij het Projectbureau Stichting

In het Oldenzaalse stadsbeeld prijkt dit jaar de vestingplattegrond van Blaeu (foto: Marco van Egmond).

Oldenzaal 750 jaar, Postbus 425, 7570 AK Oldenzaal. Tevens kan hier een bestellijst met bijbehorende prijzen van de reeds genoemde merchandisingsproducten worden opgevraagd. Overigens wordt er in *Oldenzaal jubileert* niet gerept over de bewuste stadsplattegrond in het jubileumlogo. En ook op het projectbureau hoorde men kennelijk iets nieuws. Bij deze wordt die leemte dus alsnog opgevuld!

Marco van Egmond

jonge eland papierrestauratie

restauratie en conservering van
prenten, tekeningen en foto's
alle tijden, alle formaten

schade inventarisatie, formele ontsluiting van (foto)collecties
densiteitsmeting, scannen, opslaan op andere media
conserveringskopieën

oude looiersstraat 65-67 1016 vh amsterdam t 020 623 79 89 f 020 420 31 38

PAPIERRESTAURATIE

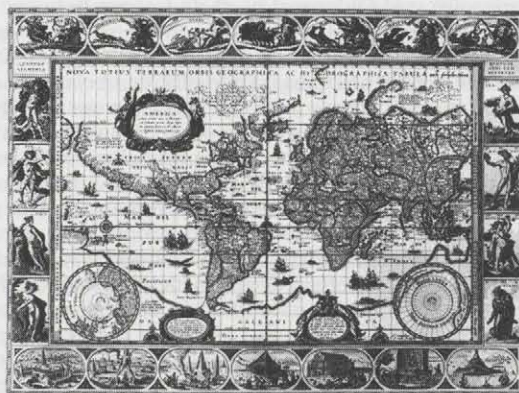
LINGBEEK & VAN DAALEN

CONSERVERING EN RESTAURATIE VAN
WERKEN OP PAPIER EN PERKAMENT

- ◆ aquarellen gouaches pasteltekeningen
- ◆ advisering over klimaat, licht, transport en expositie

AMALIASTRAAT 5
1052 GM AMSTERDAM
020 - 6841074

Willem/Joan Blaeu (1606) c1640 World

"One of the supreme examples of the mapmaker's art"

RODERICK M. BARRON
Antique Map Specialist

P.O. BOX 67
SEVENOAKS
KENT - TN13 3WW
ENGLAND

Tel & Fax: +44-(0)1732-742558
e-mail: barron@centrenet.co.uk
website: <http://www.barron.co.uk>
VAT Reg No GB 602 6465 60

IMAGO MUNDI

The International Journal for the History of Cartography

IMAGO MUNDI is the only international scholarly journal solely concerned with the study of early maps in all its aspects. The illustrated articles, in English with trilingual abstracts, deal with all facets of the history and interpretation of maps and mapmaking in any part of the world, at any period.

The original IMAGO MUNDI was Columbus's favourite text. Let its descendant, founded by Leo Bagrow in 1935, be your window into the subject, whether you approach it as a historian of cartography or are interested in how maps fit into the historical aspects of art, ideas, literature or the sciences.

Contents

Current issues comprise approximately 250 pages (30 x 21cm), with illustrations. Each annual volume includes:

- Articles (about ten per issue)
- Book reviews; and notices of books received
- Bibliography (with indexes of authors, places and subjects)
- Chronicle (personal and institutional news, conferences, exhibitions, map sales and acquisitions)
- Reports, notices and obituaries

All articles are refereed. IMAGO MUNDI is published each summer.

Subscribing to IMAGO MUNDI

The cost of the annual volumes to personal subscribers is as follows:

Vols 43 (1991) onwards £30 (US\$60)
Vols 27-42 £25 (US\$50)

Prices are inclusive of surface postage.

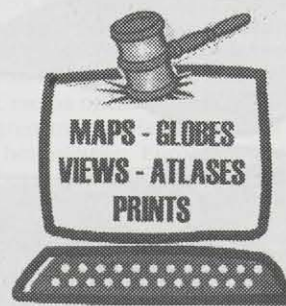
Some of the first 26 volumes remain in print. For details please write to the Honorary Treasurer at the address below.

To order send £30 (US\$60) to the Secretary/Treasurer, IMAGO MUNDI, c/o The Map Library, The British Library, 96 Euston Road, St Pancras, London NW1 2DB.

For more details of IMAGO MUNDI see: <http://www.ihinfo.ac.uk/maps/imago/html>

PAULUS SWAEN

7th INTERNET MAP-AUCTION
OCTOBER 23 – NOVEMBER 2

www.swaen.com

Email: paulus@swaen.com
Tel. Netherlands +31 (495) 599050
Fax. Netherlands +31 (495) 599051

Besprekingen

Abraham Ortelius (1527-1598) : Aartsvader van onze atlas / Jan Werner. - Amsterdam : Universiteitsbibliotheek Amsterdam i.s.m. Uitgeverij Canaletto/Repro-Holland Alphen aan den Rijn, 1998. - Geb., 104 blz., ill. in z/w en kl. - ISBN 9064697396. - Catalogus bij de gelijknamige tentoonstelling in de Universiteitsbibliotheek Amsterdam, ter herdenking van het 400ste sterfjaar van Abraham Ortelius 1598-1998, 12 juni-21 augustus 1998. With an English summary. - Prijs f 32,50.

Hoe je het ook wendt of keert, het Mercator-gebedenjaar 1994 is zonder een noemenswaardige eigen Nederlandse bijdrage voorbijgegaan. Zoals meerdere collega's in Amsterdam en Utrecht mij verteld hebben, moet dit beslist als een smet op het blazoen van de nationale historisch-kartografische wetenschap en literatuur worden gezien. Deze 'nederlaag' is echter nu goedge maakt naar aanleiding van de nagedachtenis van Mercators vriend en grote vakgenoot. Op de dag van zijn 400ste sterfjaar (28 juni 1998) kon men in de Universiteitsbibliotheek Amsterdam - en alleen hier! - een tentoonstelling over het leven en werk van Abraham Ortelius zien. De bijbehorende catalogus van Jan Werner verdient het predikaat van documentatie zonder omhaal van woorden. Het inleidings- en catalogusdeel zijn beide onderverdeeld in: 'Naar een moderne wereldatlas', biografie, 'Het *Theatrum Orbis Terrarum*' en zijn kaarten, 'Het *Parergon*' en zijn kaarten, 'Het *Theatrum* op zakformaat', tijdgenoten en hun opvolgers (van De Jode tot Janssonius). Vooral de geïnteresseerde leek heeft hiermee een

heel voortreffelijke inleiding op het thema in handen.

Dat wil echter nog niet zeggen dat de wetenschap met deze catalogus geen winst kan behalen. Pronkstuk van de tentoonstelling was het amper tien jaar bekende, nu in antiquaars-handen zijnde exemplaar van de Ptolemaeus-uitgave Lyons-Vienne 1541 uit het bezit van Ortelius (catalogusnummer 5a). Op dit punt wil ik mijn enige kritiek uiten. De catalogus laat slechts één enkel voorbeeld van de talrijke eigenhandig gemaakte aantekeningen zien. Hier had men de mogelijkheid tot een meer uitvoerige documentatie kunnen benutten. Men weet immers niet of en in welke omvang dit exemplaar in de toekomst voor de wetenschap nog toegankelijk zal zijn.

In de Universiteitsbibliotheek Amsterdam bevindt zich verder een exemplaar van de *Bibliotheca sive antiquitates Constantinopolitanae* (Straatsburg 1578; catalogusnummer 5b) eveneens met een ex libris van Abraham Ortelius. Hier dient zich een grote opdracht voor de toekomstige Ortelius-bestudering aan. Is het niet mogelijk de kort na 1598 in alle windstreken verspreide bibliotheek van de Antwerpse verzamelaar en humanist te reconstrueren? Het vraagstuk hoeft niet beperkt te blijven tot een lijst met titels, maar kan beslist leiden tot een - tenminste gedeeltelijke - aantoning van concrete exemplaren.

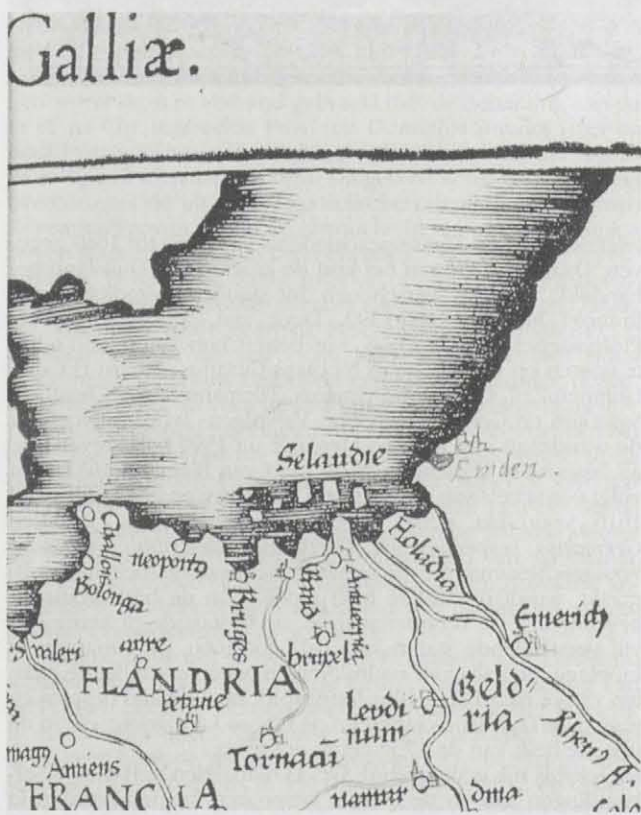
Bibliografisch nieuw en interessant zijn de opmerkingen over de laatste, niet gedateerde *Theatrum*-uitgave met Nederlandse tekst (Koeman, Ort 40; catalogusnummer 19). Er zijn aanwijzingen voor het bestaan van een zekere relatie van letterdrukkers met het Amsterdamse huis van Cornelis Claesz. De nog onbeantwoorde vragen bij deze uitgave worden er echter niet minder op, omdat aan deze materie weer een volgend detail toegevoegd wordt. De in de bestaande literatuur gegeven datering van 'circa 1610' kan gepreciseerd worden. Deze Nederlandse uitgave wordt als een nieuwe publicatie genoemd in de boekencatalogus van de Frankfurter voorjaarsbeurs van 1614.

Peter H. Meurer

(Uit het Duits vertaald door Marco van Egmond)

Nova et accurata totius Germaniae tabula (Amsterdam 1612) / Willem Janszoon Blaeu ; by Peter H. Meurer ; [Collection T. Niewodniczanski]. - Alphen aan den Rijn : Canaletto, 1995. - 62 blz., 11 bl. facs. krtn., ill. - (Cartographica rarissima ; II). - ISBN 9064697078. - f 225,-.

De vooraanstaande Duitse verzamelaar dr. Tomasz Niewodniczanski te Bitburg stelt uit zijn schatten belangrijke, zeldzame en tot nu toe nog niet eerder uitgegeven documenten betreffende de Europese kartografie tot 1800 ter beschikking. Deze worden door uitgeverij Canaletto te Alphen aan den Rijn in facsimile uitgegeven onder de reekstitel *Cartographica Rarissima*. Zij zijn voorzien van een voor wetenschappers voldoende, maar ook voor de leek bevattelijke toelichting, verzorgd door vakbekwame auteurs. Om een zo groot mogelijk verspreidingsgebied te kunnen bestrijken zijn de toelichtingen, voor zover deze in verband met de kaartinhoud in eerste instantie in een of twee talen zijn beschreven, gesteld in het Duits, Frans, Nederlands, Pools etcetera. Bovendien zijn ze in het Engels vertaald. Daar de facsimilering van de kaartbladen op ware grootte geschiedde, hebben de delen een groot-folio formaat van 60 x 49 centimeter gekregen. De wijnrode linnen band met de in goud gedrukte titel en het uit deel I overgenomen Vanitas-vignet door Pieter van den Keere maakt een gedegen indruk.

Aantekeningen in Ortelius' exemplaar van de 'Geographia', uitgave Lyons/Vienne 1541.

NOVA ET ACCVRATA TOTIVS GERMANIAE TABVLA, olim à Rumoldo Mercatore edita, nunc denuo multis in locis emendata et aucta. Anno M.DC.XII

De 'Nova et accurata totius Germaniae tabula', Amsterdam 1612.

Met deze facsimile-uitgave worden ten behoeve van onderzoekers en liefhebbers kaarten toegankelijk gemaakt die anders praktisch onbereikbaar zouden zijn. De prijs van de eerste twee tot nu toe verschenen delen, respectievelijk 190 en 225 gulden, is gezien de omvang en de overige bij facsimilerende geldende vereisten, alleszins redelijk te noemen.

Onderwerp van het hier besproken deel II is de wandkaart van Duitsland (afmetingen 108 x 125 centimeter), die in 1612 bij Willem Jansz. (Blau) te Amsterdam voor het eerst verscheen onder de titel: *Nova et accurata totius Germaniae tabula*. Van deze kaart is, behalve het exemplaar uit de verzameling van dr. Niewodniczanski, voor zover wij weten nog slechts één ander, in slechte toestand verkerend, exemplaar in het Staatsarchiv Nürnberg bekend. Van de tenminste vijf edities tot aan 1658 zijn nog vijftien exemplaren bekend. Als auteur voor het in het Duits en Engels gestelde commentaar (in twee kolommen naast elkaar) kon dr. Peter Meurer uit Trier worden aangetrokken, ongetwijfeld de beste keus. Dr. Meurer behoort tot de belangrijkste kaarthistorici in Duitsland. Hij is bekend door talrijke publicaties over de historische kartografie van Duitsland, maar ook door zijn standaardwerk *Fontes Cartographici Orteliani* (Weinheim, 1991). Aan de Universiteit van Trier heeft hij onlangs met succes een bronnenuitgave van de kaarten van Duitsland tot 1650 afgesloten.

In de inleiding worden de begrippen 'Duitsland' en 'Germania' besproken. Er wordt in verband hiermee een kort

overzicht van de Duitse geschiedenis van 1550 tot 1640 gegeven. Daarna worden in het kort de kaarten van Duitsland behandeld, die zijn verschenen tot aan de wandkaart van Rumold Mercator uit 1590. Deze zijn, afgezien van de Ptolemaeïsche herdrukken, wat betreft hun kaartbeeld terug te voeren op het werk van Nicolaus Cusanus, Erhard Etzlaub, Heinrich Zell, Christoph Pyramius, Tilemann Stella, Christiaan Sgrooten en Gerhard Mercator. Vervolgens wordt uitvoeriger de wandkaart van Rumold Mercator uit 1590 beschreven, die als basis heeft gediend voor de kaart van Blau uit 1612. Dan volgt een schets van de uitgeverij van Blau en zijn beide rond 1610 voor het eerst verschenen enkelbladige drukken *Germania* respectievelijk *Germaniae descriptio*. Na deze voorgeschiedenis, die ongeveer de helft van de toelichting uitmaakt, wordt de andere helft gewijd aan de bibliografische beschrijving, de bronnenanalyse, de bestaande of vermoede vijf verschillende staten van 1612 tot 1666, de varianten in montage, de Italiaanse nadrukken en twee verschillende kaarten van of naar Blau. Tenslotte wordt het verband besproken tussen de Duitslandkaarten en de Franse kartografie, die in de tweede helft van de 17de eeuw opkwam.

De tekst is rijk geïllustreerd. Op 33 bladzijden treft men 37 afbeeldingen aan en de meeste besproken kaarten worden in groot formaat, zelfs over twee pagina's, volledig afgebeeld. De toelichting is, inclusief de afbeeldingen, op de bladzijden 2 tot 53 afgedrukt. Op de pagina's 54 tot 62 volgt de Latijnse tekst.

Daarna volgt de (voorlopige) Duitse vertaling van de typografische tekst bij de staat van 1639 (Bibliothèque Nationale, Parijs), die gemonteerd is langs de zijanten en de onderzijde: *Nova Germaniae Superioris Descriptio*. Het is een tekst die op antieke bronnen berust maar die ook samenhang vertoont met een contemporaine beschrijving van Duitsland. Op de pagina's 63 tot 73 worden de zes delen van de wandkaart in schoondruk weergegeven, dat wil zeggen dat de rugzijden onbedrukt zijn. Op de pagina's 75 tot 83 volgen, ook in schoondruk, de van de wandkaarten afgeleide tweedelige kaart van de Rijn en de driedelige kaart van de Donau uit 1634.

Er valt weinig op de uitgave aan te merken. Verwarrend voor de gebruiker, die niet met het werk van Meurer vertrouwd is, is het eigenzinnig toepassen van de gebiedsaanduiding 'Germania' voor Duitsland. Weliswaar doet dit probleem zich in de Europese historische kartografie vaak voor, wanneer 'een kernachtige definitie voor een historisch gebied, waarvoor in de taal en de gedachtengang van vandaag geen eenduidige en in alle opzichten toepasselijke benaming bestaat' (Engelse versie: 'So an exact, concise definition is required for an historical area, which has no complete equivalent in modern language or thought').

Om in het geval van Duitsland bij de gebiedsuitbreiding van circa 1500 tot 1640 echter voor de Latijnse vertaling van Duitsland de term 'Germania' te bezigen is niet gelukkig, al krijgen in het bijzonder in de overheersende Nederlandse kartografie in die tijd de Duitslandkaarten in de internationale wetenschappelijke taal, het Latijn, merendeels de titel *Germania tabula* etcetera. Men deed dit omdat men de kaarten buiten de taalgrenzen om in geheel Europa wilde verkopen en dit geschiedde, in geringere mate, ook nog in de 18de eeuw. In haar uitbreiding bleef Duitsland, ondanks enig gebiedsverlies, bij de vredesverdragen in de 17de en 18de eeuw tot aan het einde van het Heilige Roomse Rijk, als Duitse natie in principe ongeschonden. Dus van een wezenlijke breuk rond 1640 is mijns inziens geen sprake. Bovendien is Germania voor ons heden ten dage vooral het door de antieke schrijvers beschreven land. Wij denken toch in eerste instantie aan bijvoorbeeld Tacitus en bij de Germania-kaarten dus aan een kaart met een voorstelling van de toestand in de Romeinse tijd. Bij de humanisten was dit anders. Voor hen vloeide de antieke tijd direct over in de tegenwoordige tijd. In deel I van *Cartographica Rarissima* wordt de kaart van de Nederlanden door Pieter van den Keere (Amsterdam, 1607) in facsimile weergegeven. De titel luidt: *Nova et accurata geographica descriptio Inferioris Germaniae*. Geheel onbevangen wordt deze in verband gebracht met de benaming van de in 85 na Chr. ingestelde Provincia Germania Inferior (met de hoofdplaats Colonia Claudia Ara Agrippinensium, het tegenwoordige Keulen aan de Rijn). Dit gebied komt voor een deel overeen met de uit de Bourgondische erfenis voortgekomen Zeventien Provinciën. In de cartouche in het kaartbeeld linksboven staat in het Latijn de toelichting: 'Wij betitelen tegenwoordig Belgia, Germania Inferior of Nederland synoniem vanwege de verwarrende grenzen tussen Germania en Gallia'. De bovengenoemde gedrukte beschrijving van Duitsland op de kaartrand in de staat van 1639 draagt de titel *Nova Germaniae Superioris Descriptio* en gebruikt daarmee dezelfde omschrijving als voor de in 85 na Chr. ingestelde Romeinse provincie Provincia ten zuiden van Germania Inferior voor het totale Germanië voor het Duitsland van de 16de eeuw. In de eerste zin worden Germania, Germania Superior en naar Ptolemeus Germania Magna als synoniemen betiteld. In de weliswaar als voorlopig aangeduide vertaling trachtte Meurer de antieke en contemporaine betrokkenheid van 'Germania' door het weergeven als Germanië enerzijds, en Duitsland anderzijds te onderscheiden. Dit moest wel mislukken, omdat het niet consequent vol te houden is.

Op pagina 60 wordt in het kort de kerstening van Duitsland aangesneden. Daarbij wordt de gewelddadige bekering van de Pruisen door de Duitse ridderorden onder keizer Frederik II abusievelijk met 'Teutoonse soldaten' vertaald. Minstens twee keer heeft de zeldzaam toegevoegde. Op pagina 32 stierf Jodocus Hondius reeds in 1512 in plaats van 1612 en op pagina 36 duiken aan het begin van het zesde hoofdstuk vijf misplaatste regels op. Gelukkig kan men uit de Engelse zinnen ernaast ontlenuen, wat bedoeld werd.

Voor de nog te verschijnen delen zou het wenselijk zijn, dat

bij alle afgebeelde kaarten de juiste verkleiningsfactor werd aangegeven. Van de meeste, maar niet alle kaarten worden wel in de toelichting van deel II de afmetingen vermeld. Het is te wensen dat voor deel II in het bijzonder, en voor de gehele reeks in het algemeen, een wijde verspreiding zal volgen. Het hiervoor uitgegeven geld is welbesteed!

Prof. dr. J. Neumann, Karlsruhe
(Uit het Duits vertaald door Henk Deys)

Who's Who in the History of Cartography : The International Guide to the Subject (D9) / edited by Mary Alice Lowenthal. - Herts : Map Collector Publications for Imago Mundi, 1998. - 204 blz. - ISBN 0906430186. - Prijs £ 24 (exclusief £ 3 verzendkosten).

Dit is alweer de negende editie van een handige gids, waarmee liefhebbers snel wegwijs kunnen worden in de internationale historisch-kartografische onderzoekswereld en haar bewoners. Deze geïndexeerde 'Gouden Gids' verscheen voor het eerst in 1974 onder de titel *International Directory of Current Research in the History of Cartography and in Carto-Bibliography*. Sinds die tijd is het aantal in de gids opgenomen onderzoekers gestegen van 206 (uit 25 landen) in 1974 tot 630 (uit 45 landen) in de jongste editie van 1998. Tony Campbell, kaartbeheerder van de British Library en één van de samenstellers van de gids, wijt in het voorwoord de gestage toename aan een combinatie van factoren. Zo zijn er meer mensen werkzaam op het vakgebied, wordt de geschiedenis van de kartografie breder gedefinieerd en kunnen de samenstellers de doelgroep beter bereiken. Dit laatste punt hangt sterk samen met de ontwikkeling van de digitale snelweg. Via de elektronische post kan een steeds groter deel van de onderzoekers relatief eenvoudig benaderd worden. Desondanks beslaat de gids zeker niet de complete historisch-kartografische discipline. Zo staan er bijvoorbeeld slechts 25 Nederlandse wetenschappers geregistreerd, hetgeen natuurlijk een fractie is van het totale aantal professionele en niet-professionele werkmensen op het vakgebied. Volledigheid zal echter wel nooit bereikt worden, aangezien het nog altijd van de onderzoeker zelf afhangt of hij bereid is het invulformulier met zijn gegevens terug te sturen.

De gids is opgebouwd uit twee delen. Het eerste door Tony Campbell samengestelde deel - 'What's what in the history of cartography' - gaat onder meer in op de referentieliteratuur, discussielijsten op internet, onderzoeksscholen en standaardwerken over kaartcollecties. Ook historisch-kartografische tijdschriften passeren de revue. *Caert-Thresoor* zou zich volgens de gids hoofdzakelijk bezighouden met de kartering van de Nederlanden, maar dit is duidelijk te eng gesteld. Verder is het de auteurs ontgaan dat er inmiddels een tweede index op de jaargangen van *Caert-Thresoor* is verschenen. Onder het kopje 'Map organizations and societies' (blz. 24 en verder) wordt bovendien de NVK-Werkgroep voor de Geschiedenis van de Kartografie voorgesteld als uitgever van het blad dat nu voor u ligt! Maar dit soort, voor ingewijden storende, foutjes zal de nietsvermoedende gebruiker waarschijnlijk niet opvallen.

Het tweede en grootste deel van de gids - 'Who's who in the history of cartography' - biedt een lijst van (op een enkeling na) werkzame historisch-kartografen, alfabetisch gerangschikt op achternaam. Van elke onderzoeker wordt, voorzover beschikbaar, het adres, e-mailadres en telefoon- en faxnummer weergegeven. Daarnaast zijn de voornaamste onderzoeksonderwerpen en meest recente publicaties opgesomd. De onderzoeksgebieden in de lijst worden ontsloten middels een index op persoonsnamen, plaatsnamen en onderwerp. Ook is er een index op historisch-kartografen per land. Een vluchtige blik op de indexen leert dat deze niet altijd even consequent en nauwkeurig zijn vervaardigd. Om wat voorbeelden dicht bij huis te noemen: in zowel de regionale - als de onderwerpindeks staat ondergetekende op enkele plaatsen vermeld met het wel erg sjieke 'Edmond'. In het onderwerpindeks treft hij zijn naam voortaan onder 'polders', maar de veel grotere expert Marc Hamelers is in geen velden of wegen te bekennen. En dat terwijl laatstgenoemde met dit thema wel in de hoofdlijst is opgenomen. Ook de index op persoonsnamen is niet eenduidig. De namen van bijvoorbeeld

Jodocus en Henricus Hondius zoeken we hier tevergeefs, terwijl in de hoofdlijst bij Peter van der Krogt toch de publicatie van het eerste deel van *Koeman's Atlantes Neerlandici* (met daarin de folio-atlassen van onder andere de beide Hondiussen) te vinden is. Daarentegen dankt de graveur Filips Galle dankzij een klein artikel van Van der Krogt in *Caert-Thresoor* wel een vermelding!

Ondanks bovengenoemde tekortkomingen biedt de internationale gids een prachtig kijkje in de welriekende keuken van de historische kartografie. En na niet al te langdurig zoeken komen ook de zaken, die niet of onjuist in de indexen zijn opgenomen, wel boven water.

Marco van Egmond

De steden van de Veluwe: Arnhem, Elburg, Harderwijk, Hattum, Wageningen, alsmede Nijkerk en Staverden / beschreven door Joost Augusteijn; onder redactie van A.H. Sijmons [en] J.W.H. Werner. - Lisse: Stichting Historische Stadsplattegronden, 1997. - Tekstdeel (110 blz.) met ill. in z/w en 26 kaartbl. in facsimile, waarvan 6 in kleur, tezamen in hardkartonnen map. - (Historische plattegronden van Nederlandse steden: Gelderland; 8.1). - Uitgegeven in samenwerking met Uitgeverij 'Canaletto' te Alphen aan den Rijn. - ISBN 9064697248. - Prijs f 200,-.

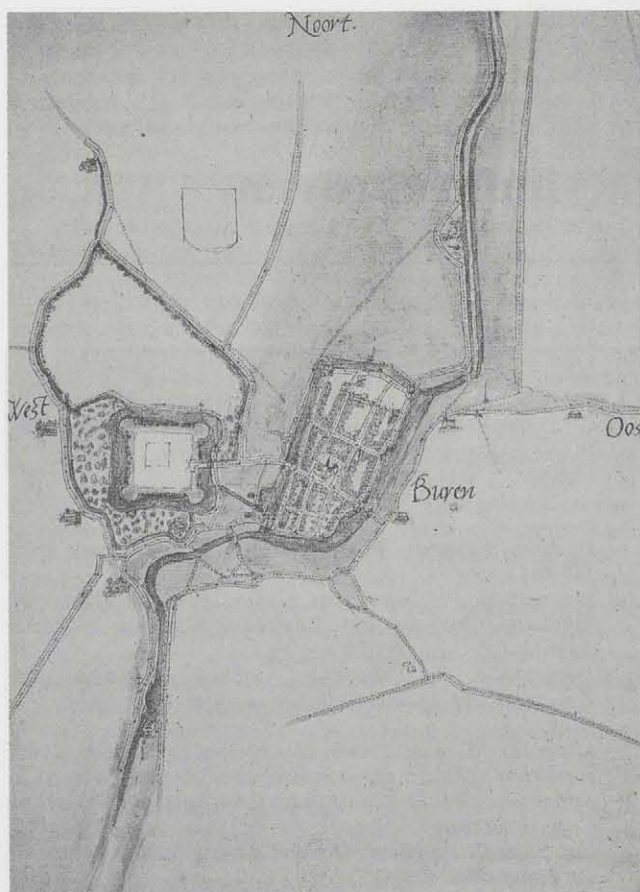
De buurtgenoten van Staverden herinneren zich zeker hoe in 1998 werd gefeest, omdat het 700 jaar geleden was dat graaf Reinold I hun nederzetting stadsrechten verleende, maar dat zij aan dit privilege nog vermelding in deel 8.1 in de reeks bundels van Nederlandse stadsplattegronden zouden overhouden, hadden zij niet kunnen dromen! Oude kaarten bekijken is leuk, maar het wordt boeiend als zij worden beschouwd met een historische kennis van zaken. Het voorwoord kondigt het al aan: een schets van de geschiedenis van de ruimtelijke ontwikkeling van de steden. Dus geen beredeneerde catalogus van het gekozen kaartmateriaal, maar een geschiedkundig werk aan de hand van dit materiaal. De schrijver begint met de stedelijke ontwikkeling in het Veluwe in het algemeen. Een tweede hoofdstuk gaat over de Veluwe stadskartografie in het algemeen, in het bijzonder over de daarbij meest betrokkenen: de landmeters, de drukkers en de uitgevers. Van de eersten treden voornamelijk Jacob van Deventer en Nicolaas van Geelkercken voor het voetlicht. Zij zorgden voor het stedelijk kaartbeeld van de 16de, respectievelijk de 17de eeuw. Het lijstje van provinciale Gelderse landmeters wordt bij schrijver Augusteijn aangevoerd door de vermaarde Thomas Witteroos (tot 1575), gevolgd door Jan Adriaensz. Ruys (1576-1589); dat is nieuws. Hoofdstuk III is de hoofdzaak: de beschrijving van de ontwikkeling van de steden aan de hand van de plattegronden. Een uitvoerig kartobibliografisch overzicht met diverse ingangen aangaande de vóór 1867 gedrukte Veluwe stadsplattegronden besluit het inhoudelijk gedeelte van het werk. We krijgen daarna onder meer nog een chronologische opsomming (per stad) van de gebruikte kaarten en prenten, een opgave van geraadpleegde literatuur (waarnaar in de tekst helaas niet wordt verwezen), een uitvoerige 'Summary in English' (door A.H. Sijmons) en een 'Translation of figure captions'. De illustraties tonen bij de tekst toepasselijke kaarten of kaartfragmenten. Daarnaast behoren bij het derde hoofdstuk 26 uitstekend uitgevoerde losse reproducties van zowel gedrukte- als van handschriftkaarten van de vijf grote steden (elf van Arnhem), deels in kleur. Jammer dat die - afgezien van het nummer, waarnaar de tekst verwijst - geen onderschrift (benaming, auteur, jaartal) hebben. Gelukkig heeft Jacob van Deventer omstreeks 1560 elke van de vijf grote steden in kaart gebracht en zijn enkele van zijn 'minuten' en alle 'nette' kaarten bewaard gebleven. Gelukkig ook heeft schrijver Augusteijn, waar beschikbaar (Arnhem en Wageningen), nu gebruik gemaakt van de 'minuten', want die - maar dat is misschien een kwestie van smaak - zijn toch eigenlijk mooier dan de 'nette' kaarten voor Philips II. Zoals bekend, bestaan bij de 'nette' kaarten ook zogenaamde 'bijkarten' zonder stratenplan. De schrijver heeft die beschrijft inzetplattegronden benut door, met verwijzing via een door hem toegevoegde nummering, de inhoud van de stadsplattegronden historisch toe te lichten. Uit de 18de - en de eerste helft van de 19de eeuw zijn alleen van het dynami-

sche Arnhem gedrukte plattegronden beschikbaar; van de andere steden leverde Jacob Kuyper in zijn gemeentatlas van 1867 weer het eerste kartografisch drukwerk, zij het - zoals de schrijver opmerkt - op een te kleine schaal om van de ruimtelijke ontwikkelingen een goed beeld te kunnen krijgen. Hij en uitgeverij Canaletto hebben aan de reeks van de Stichting Historische Stadsplattegronden een waardig en waardevol deel toegevoegd. Je moet geluk hebben om een zó belezen schrijver als de onze op een historische uitglieder te kunnen betrappen: het was toch stadhouder Willem III die in 1684 Het Loo kocht en niet zijn vader in 1648? (blz. 9); je moet het maar weten. Nu we toch scherpshijpen: wie was eigenlijk 'B.J.' Beijerinck, die in 1831 in Harderwijk (blz. 51-53) optrad? Vast een lid van de bekende Gelderse landmeters- en ingenieursfamilie, maar vooralsnog een onbekende. In het archief blijkt hij onmiskenbaar dezelfde handtekening te hebben als 'B.T.' Beijerinck, die (blz. 12) in 1812 de haven van Nijkerk karteerde. Aandachtige beschouwing van die handtekening leert dat de 'B' niet meer is dan een zwierige aanzet van de 'F' van Frederik, die Augusteijn beurtelings voor een 'J' of een 'T' aanzag. We hebben in beide gevallen dus 'gewoon' te doen met Frederik (Martinuszoon) Beijerinck (1766-1838), sedert 1787 beëdigd landmeter en later hoofdingenieur bij de Waterstaat. De miskenning van Frederik Beijerinck als vervaardiger van de vroeg-19de-eeuwse kaarten van de Zuiderzeehavens van Nijkerk, Harderwijk en Elburg (er zijn er meer dan de schrijver opvoert) geeft nog eens indringend aan hoe belangrijk biografisch en genealogisch onderzoek toch kan zijn in samenhang met de beoefening van de historische kartografie. Trouwens de datering van Beijerincks kaart van Harderwijk op 1831 (kennelijk overgenomen uit de kaarteninventaris bij het Rijksarchief Gelderland) is twijfelachtig omdat de schaalstok is gecijferd in Rijnlandse roeden, terwijl de Waterstaat toen toch zeker al was overgegaan op het decimale stelsel. De vermelding van deze punten van kritiek geeft aan dat ik Augusteijns werk met veel aandacht gelezen heb en beoogt niet afbreuk te doen aan de nadrukkelijk positieve beoordeling die het verdient.

L. Aardoom

De stadsplattegronden van Jacob van Deventer: Nederland, Gelderland / eindredactie: P.C.J. van der Krogt. - [S.l.]: Stichting tot bevordering van de uitgave van de plattegronden van Jacob van Deventer, 1998. - 18 kaartbeschrijvingen en 27 kaartbl. in facsimile, in kleur, tezamen in hardkartonnen map. - (De stadsplattegronden van Jacob van Deventer; 6). - Uitgegeven in samenwerking met Canaletto, Alphen aan den Rijn. - ISBN 9064697299. - Prijs f 250,-.

Rond het werk van de vermaarde 16de-eeuwse geograaf Jacob van Deventer zijn nog veel vragen onbeantwoord. De nieuwe uitgave van reproducties van zijn plattegronden van de Nederlandse steden biedt weer eens de gelegenheid daarbij stil te staan. De uitgave van 1916-1923 was allang uitverkocht en - steunde die op de geometrische en inhoudelijke betrouwbaarheid van handmatig werkende kopiisten - nu mogen wij ons verlaten op de objectiviteit van de fotografie van het originele kaartmateriaal. Belangrijk, omdat Van Deventers stadsplattegronden de oudste zijn die we van de Nederlanden hebben en uniek zijn in hun opzet, detaillering en uniformiteit van uitvoering. Professor Koemans idee van heruitgave is al van 1974, maar het moest 1987 worden vóór daarmee een daadwerkelijk begin kon worden gemaakt. Inmiddels is een aantal van de gewestelijke delen verschenen, zo nu Gelderland. Map 6 bevat twee omslagen: één met kleurenreproducties van de kaarten op ware grootte en één met stadsbeschrijvingen aan de hand daarvan. Van de kaarten die Van Deventer in de jaren 1558-1570 in opdracht van het Spaanse gezag moet hebben gemaakt, zijn er 213 bewaard met daarop 222 steden, hetzij als 'nette' kaarten gebonden in twee boekdelen in Madrid, hetzij als 'minuten' in archieven in de Nederlanden, of in beide uitvoeringen. De kaartenomslag bevat, voor zover beschikbaar, zowel de 'minuten', als de 'nette' kaart. Een goed besluit, want dit maakt een interessante vergelijking tussen beide versies mogelijk. De omslag met achttien stadsbeschrijvingen werd gevuld door evenveel plaatse-lijk goed ingevoerde historici, waarbij Leerdam, Asperen en

Plattegrond van Buren, getekend door Jacob van Deventer.

Heukelum - die op één kaart voorkomen - het gezamenlijk met één auteur moesten doen. De stadsgeschiedschrijvers maakten gebruik van de bij de 'nette' kaarten gevoegde 'bijkaarten' - ook wel 'cartons' geheten - waarop de belangrijkste gebouwen zijn aangegeven en waarop enige beschrijving voorkomt. Een aangebrachte nummering daarop van de diverse objecten legt een eenduidig verband met de tekstdelen. Om de inhoud van map 6 volledig op zijn waarde te kunnen schatten is het onontbeerlijk te kunnen beschikken over een algemeen tekstdeel over Van Deventers stadsplattegronden, geschreven door Koeman (het voorwoord), dr. ir. J.C. Visser en dr. P.C.J. van der Krogt. Helaas behoort dit deel structureel niet bij de afzonderlijke mappen en lopen kopers van losse delen - bijvoorbeeld Gelderland - de kans het zonder te moeten stellen. Jammer, want juist die tekst bevat in historisch-kartografisch opzicht zoveel wetenswaardigs. We vinden daarin een beknopte geschiedenis van de stedenatlas en van haar lotgevallen: wie was Jacob van Deventer; hoe ging hij te werk bij zijn metingen en de kartering; welke functies hadden de 'minuten'? Op de meeste van zulke vragen kan nog steeds geen afdoende antwoord worden gegeven en dat maakt de heruitgave - naast haar grote betekenis voor regionaal historisch onderzoek - juist zo belangwekkend voor de kartografie en de landmeetkunde in historisch perspectief. Visser speculeert over de landmeetkundige methoden van de geograaf: een grondslag van magnetisch georiënteerde veelhoeken met lengtemeting door afpassing. In zijn beschouwingen toont Visser zich een scherp analist: de prikgaatjes in de 'minuten' komen niet overeen met die in de 'nette' kaarten en een aquarel kun je ter kopiëring niet doorlichten; conclusie (en daarin staat hij niet alleen): de 'minuten' zijn waarschijnlijk niet de kladkaarten, waarvan Van Deventer de 'nette' kaarten kopieerde. Visser gaat helaas niet in op de voor de hand liggende vraag, wat dan de functie was van de 'minuten'. Waren die voor Van Deventer's eigen (illegaal?) gebruik, zoals wel is geopperd? De datering van de kaarten blijft een moeilijke zaak. Het lijkt niet uitgesloten dat Van Deventer de steden deels al

vóór zijn formele opdracht (1558?) opmat en in kaart bracht. Visser toont nog hoe de weergave van gebouwen op de 'minuten' het wint van die op de 'nette' kaarten. Van der Krogt (wiens naam niet buiten op het inleidende katern wordt vermeld) gaat met veel oog voor detail in op de kartografische karakteristieken van Van Deventers stadsplattegronden, zoals kleurstelling, beschrijving en schaal. Daarbij geeft hij onder meer verklaringen bij de Latijnse beschrijving op de 'bijkaarten' en bij de schaalstukken, die becijferd zijn in 'passen' van vijf voeten (hier zal moeten worden gedacht aan passen met hetzelfde been). Het inleidende katern bevat ook een lijst en een kartografisch overzicht van de bewaard gebleven Van Deventer stadsplattegronden. Het gezamenlijk werk van de stadshistorici geeft inhoud aan de individuele kaarten: achttien kleine, maar boeiende, stukjes Gelderse geschiedenis met een gezamenlijk punt van bezinning in het derde kwart van de 16de eeuw, als Jacob van Deventer de regio bezoekt. Te boek gesteld door mensen die weten waar ze het over hebben. Uniform van opzet met verwijzing naar gebruikte literatuur, behalve helaas bij het in die tijd toonaangevende Arnhem. Samenvattend mag - al met al - worden gesteld dat de schrijvers en uitgeverij Canaletto een Jacob van Deventer waardig stuk werk hebben geleverd, dat juist door de openstaande vragen, prikkelt tot nader speurwerk. Dit overwegen, vraag ik mij af of een beknopte Engelse samenvatting van het inleidende katern - mogelijk ook van de stadsbeschrijvingen - niet nuttig was geweest.

L. Aardoom

Nog leverbaar:

Enkele complete jaargangen en losse nrs. van *Caert-Thresoor* en het register 1982-1996.

Caert-Thresoor

Postbus 68

2400 AB Alphen aan den Rijn

Telefoon 0172 - 44 46 67

Verschenen Oude kaarten der Nederlanden

H.A.M. van der Heijden

in 2 delen

Totaal 888 pagina's met honderden illustraties.
Linnen band met goudopdruk voorzien van een stofomslag in kleur.

Formaat 22,5 x 31,5 cm.

f 325,-

Een uitgave van Canaletto, in samenwerking met de Universitaire Pers te Leuven

Canaletto, Postbus 68,

2400 AB Alphen aan den Rijn

Telefoon 0172 - 44 46 67 Fax 0172 - 44 02 09

Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven

Inzendingen voor deze rubriek aan: dr. Peter van der Krogt, Universiteit Utrecht, FRW-Kartografie, Postbus 80.115, 3508 TC Utrecht, fax (015) 212 6063, e-mail: P.vanderKrogt@geog.uu.nl

BOSTOEN, K.

Bonis in bonum: Johan Radermacher de Oude (1538-1617), humanist en koopman / K. Bostoen. - Hilversum: Verloren, 1998. - 80 blz. - Radermacher speelde een rol in de ontstaansgeschiedenis van Ortelius' *Theatrum Orbis Terrarum*.

BROECKE, M. VAN DEN, P. VAN DER KROGT & P. MEURER (RED.)

Abraham Ortelius and the first atlas: Essays commemorating the Quadricentennial of his Death, 1598-1998 / with an introduction by Leon Voet; Edited by Marcel van den Broecke, Peter van der Krogt, Peter Meurer. - 't Goy-Houten: HES Publishers, 1998. - 430 blz. - ISBN 9061943884.

Bevat de volgende bijdragen:

- Abraham Ortelius and his World / Leon Voet (blz. 11-28).
- Introduction to the Life and Works of Abraham Ortelius (1527-1598) / Marcel P.R. van den Broecke (blz. 29-53).
- The Elevated Stone of Poitiers / Peter van der Krogt (blz. 53-54).
- The *Theatrum Orbis Terrarum*: The first atlas? / Peter van der Krogt (blz. 55-78).
- The Production of Ortelius Atlases by Christopher Plantin / Dirk Imhof (blz. 79-92).
- The Wall Maps by Abraham Ortelius / Günter Schilder (blz. 93-123).
- *Asiae Descriptio* and the Judgement Day painting: An example of secondary use of an Ortelius copper plate / Markus Heinz & Cornelia Reiter (blz. 125-131).
- Ortelius as a father of historical cartography / Peter H. Meurer (blz. 133-159).
- The Title Pages to the *Theatrum* and *Parergon* / Rodney Shirley (blz. 161-169).
- The World Maps in the *Theatrum* / Rodney Shirley (blz. 171-184).
- Ortelius' Maps of Africa / Wulf Bodenstein (blz. 185-207).
- The Americas Revealed in the *Theatrum* / Dennis Reinhart (blz. 209-220).
- Maps of the British Isles, England and Wales, and Ireland: New Plates, States, Variants, and Derivatives / Arthur L. Kelly (blz. 221-238).
- The Contribution of Ortelius' *Theatrum* to the Geographical Knowledge of Spain / Agustin Hernando (blz. 239-262).
- Abraham Ortelius' concept and map of 'Germania' / Peter H. Meurer (blz. 263-270).
- Ortelius and the Netherlands / Henk A.M. van der Heijden (blz. 271-290).
- The Map of Holland in the *Theatrum Orbis Terrarum* / Dirk I. Blonk (blz. 291-302).
- Humanist Conceptions of the Far North in the Works of Mercator and Ortelius / Marijke Spies (blz. 303-317).
- The Wanderings of Patriarch Abraham / Marcel P.R. van den Broecke & Deborah Günzburger (blz. 319-329).
- *Synonymia, Thesaurus, Nomenclator*: Ortelius' dictionaries of ancient geographical names / Peter H. Meurer (blz. 331-346).

- *De Mona Druidum Insula* / Iolo & Menai Roberts (blz. 347-361).

- *Itinerarium Per Nonnullas Galliae Belgicae Partes* by Abraham Ortelius and Johannes Vivianus / Klaus Schmidt-Ott (blz. 363-377).

- Appendix I. The Editions of Ortelius' *Theatrum Orbis Terrarum* and *Epitome* / Peter van der Krogt (blz. 379-381).

- Appendix II. The Plates of Ortelius' *Theatrum Orbis Terrarum* / Marcel van den Broecke (blz. 383-390).

- Appendix III. The *Catalogus Auctorum Tabularum Geographicarum* / Peter H. Meurer (blz. 391-408).

- Appendix IV. Abraham Ortelius Bibliography / Peter van der Krogt (blz. 409-415).

BROECKE, M.P.R. VAN DEN

Abraham Ortelius, grondlegger van de moderne kartografie / M.P.R. van den Broecke. - In: *Kartografisch Tijdschrift* 24 (1998) 4: blz. 5-8.

CLEMENS, M.

Ein kartografisches Kleinod: Vor 400 Jahren erschien der Atlas Caert-Thresoor / Michael Clemens. - In: *Harlinger Heimatkalender (Jubiläumsausgabe) auf das Jahr 1999*. Wittmund: C.L. Mettcker & Söhne, [1998], blz. 42-44.

DEPUYDT, F., A. HEIRMAN EN J. THEELEN

De kaart van het graafschap Vlaanderen van G. Mercator: een geslaagde triangulatie-oefening / Frans Depuydt, An Heirman, Joeri Theelen. - In: *Annalen van de Koninklijke Oudheidkundige Kring van het Land van Waas* 101 (1998): blz. 359-382.

DEPUYDT, J.

Een nieuw licht op Abraham Ortelius' biografie / J. Depuydt. - In: *Kartografisch Tijdschrift* 24 (1998) 4: blz. 9-12.

ELKHADAM, H.

Het Theatrum Orbis Terrarum van Abraham Ortelius: ontstaan van een atlas / Hossam Elkhadem. - Brussel: Koninklijke Bibliotheek van België, 1998. - 39 blz. - Catalogus van de gelijknamige tentoonstelling. - Ook verschenen in het Frans.

ERMEN, E. VAN

De wandkaarten van het hertogdom Aarschot, 1759-1775: opgesteld in opdracht van de hertog van Arenberg / Eduard van Ermen. - Brussel: Algemeen Rijksarchief, 1998. - 31 blz. en reproducties van 4 wandkaarten in 21 bl. (tweezijdig bedrukt). - (Cartografische bronnen voor de geschiedenis van het Vlaamse landschap).

GEOGRAPHISCHE

Geographische Positionen von Johannes Gigas im Vergleich mit namhaften Autoren. - In: *Lippische Mitteilungen aus Geschichte und Landeskunde* 63 (1994).

GRÓF, L.

Marsigli gróf élete V. rész [= Het leven van graaf Marsigli, deel V] / Gróf László. - In: *Cartographica Hungarica* 6 (1998): blz. 18-24. - Eerdere afleveringen van deze biografie verschenen in hetzelfde tijdschrift, nummers 2 (oktober 1992), 3 (mei 1993), 4 (december 1994) en 5 (december 1996). Elke aflevering is voorzien van uitgebreide Engelse samenvatting.

HEIJDEN, H.A.M. VAN DER

Heinrich Bünting's Itinerarium Sacrae Scripturae, 1581: A chapter in the geography of the Bible / H.A.M. van der Heijden. - In: *Quaerendo* 28, nr. 1 (Winter 1998), blz. 49-71. - Met in een appendix een overzicht van de zestig uitgaven van dit werk tot 1757, waaronder diverse Nederlandse. Het werk bevat diverse kaarten.

HENDRIKX, J.A.

De ontginning van Nederland: Het ontstaan van de agrarische cultuurlandschappen in Nederland / J.A. Hendriks. - Utrecht: Uitgeverij Matrijs, 1998. - 200 blz. - ISBN 9053451250. - Met o.a. Samenvatting in kaartbeelden: Veldverkenningen voor de topografische en militaire kaart van het Koninkrijk der Nederlanden, 1836-1859 (blz. 153-173). 'De gegevens bij het historische kaartmateriaal zijn afkomstig van Y.M. Donkersloot-de Vrij.'

HOLSBRINK, J.H.

Landmeetkunde uit de oude doos (I): Fragmenten uit het leven en werk van de Kadasterlandmeter T. Polée / J.H. Holsbrink. - In: *Geodesia: Tijdschrift voor Geodesie en Geoinformatie* 41, 1 (januari 1999): 15-23. - Betreft Teunis Polée, werkzaam 1878-1924 in Friesland en Gelderland.

HOVEN, F. VAN DEN

De Topografische Gids van Nederland: Inventarisatie van alle 15.000 huidige en voormalige Nederlandse gemeenten, steden, wijken, dorpen en vooral buurtschappen: Lees- en kijkboek met een schat aan achtergrondinformatie over de Nederlandse cultuurhistorie, infrastructuur, natuur, milieu en bezienswaardigheden / Frank van den Hoven. - Amersfoort: Filatop, 1998.

IMHOF, D.

De wereld in kaart: Abraham Ortelius (1527-1998) en de eerste atlas / eindredactie: D. Imhof. - Antwerpen: Museum Plantin-Moretus, 1998. - 152 blz. - Catalogus van de gelijknamige tentoonstelling.

JANSEN, R.

Alte Karten aktuell: Die klevische Katasterkarten von 1732 im Mosaik Archiv / R. Jansen. - In: *Mosaik* 1 (1998).

KADASTRALE ATLAS

Loosduinen / samengest. door H. Bos, P. Brak en F. Kooijman. - Loosduinen: Stichting Kadastrale Atlas Zuid-Holland; [etc.], 1998. - (Kadastrale atlas Zuid-Holland 1832; 07). - ISBN 9090121188.

LIGTENDAG, W.

The discovery of Antarctica as reflected in maps and charts / Wim Ligtdag. - In: *Circumpolar Journal* 12/3-4 (1997): blz. 31-41.

MANGANI, G., EN F. MARIANO

Il Disegno del Territorio: Storia della Cartografia delle Marche / Giorgio Mangani, Fabio Mariano. - Ancona: Il Lavoro Editoriale, 1998. - 253 blz. - ISBN 8876632778. - Met o.a. La cartografia storica delle Marche dal XV al XIX secolo: Repertorio (blz. 97-239); kartobibliografie van de Italiaanse provincie Marche: Marca d'Ancona, Ducato di Urbino).

MESKENS, A.

Familie Universalis: Coignet: Een familie tussen wetenschap en kunst / Ad Meskens. - Antwerpen: Koninklijk Museum voor Schone Kunsten, 1998. - 224 blz. - Behandeld o.a. Michiel Coignet (1549-1623), Antwerps wijnroemer, wiskundige, instrumentmaker, verzorgde enkele edities van Ortelius' Epitome.

NEDERLANDSE

Nederlandse atlanten voor kantoor, school en huis: Tentoonstelling van atlanten uit de collectie van de Kaartenverzameling van de Bibliotheek Vrije Universiteit Amsterdam, november 1998-januari 1999. - Amsterdam: Kaartenverzameling UBvU, 1998. 23 blz.

NOOMEN, P.N., EN J.A. MOL

Die Bedeutung des friesischen Katasters von 1511/1640 für die historische Siedlungsforschung / P.N. Noomen & J.A. Mol. - In: *Siedlungsforschung: Archäologie-Geschichte-Geographie* 14 (1996): blz. 217-235.

NOORD

Noord en Zuid in kaart, 1795-1815. - In: *Noordbrabants Historisch Jaarboek* 14 (1997): blz. 20-24.

ORTELIIUS

Abraham Ortelius (1527-1598): cartograaf en humanist /

[bijdragen van] R.W. Karrow Jr. ... [et al.]. - Antwerpen: Museum Plantin-Moretus; Brussel: Koninklijke Bibliotheek van België, 1998. - 208 blz. - Ook verschenen in het Frans: Abraham Ortelius (1527-1598): cartographe et humaniste. Bevat de volgende bijdragen:

- Abraham Ortelius: een introductie / Robert W. Karrow, Jr. (blz. 25-30).
- Ontstaan van een concept: Het *Theatrum Orbis Terrarum* van Ortelius / Hossam Elkhadem (blz. 31-42).
- De cartograaf Abraham Ortelius / Peter H. Meurer (blz. 43-60).
- Een blik op atlaskaarten van Ortelius / Lisette Danckaert (blz. 61-69).
- De wereld op het platte vlak: wiskundige cartografie ten tijde van Abraham Ortelius / Ad Meskens (blz. 70-82).
- Een historische atlas: het *Parergon* van Ortelius / Liliane Wellens-De Donder (blz. 83-92).
- De providentiële betekenis van het *Theatrum orbis terrarum* / Giorgio Mangani (blz. 93-103).
- Mythe, kaarten en geschiedenis: Ortelius' gebruik van Atlantis bij de ontwikkeling van de theorie over de drift der continenten / James Romm (blz. 104-116).
- De brede kring van vrienden en correspondenten rond Abraham Ortelius / Joost Depuydt (blz. 117-140).
- Abraham Ortelius en Justus Lipsius / Jeanine De Landsheer (blz. 141-151).
- Abraham Ortelius en Peeter Heyns / Hubert Meeus (blz. 152-159).
- Abraham Ortelius en de politieke poëzie van Jacobus Barlaeus / Gilbert Tournoy (blz. 160-167).
- De verzamelaar Abraham Ortelius / Nils Büttner (blz. 168-180).
- Abraham Ortelius: numismaat / C.E. Dekesel (blz. 181-192).
- Abraham Ortelius en Jan I Moretus: de productie en verkoop van Ortelius' werken door de Plantijnse uitgeverij van 1589 tot 1610 / Dirk Imhof (blz. 193-206).

REUSSENS-PASCHAE, H.

Geraert de Jode / H. Reussens-Paschael. - In: *Vlaamse Stam* 34 (1998) nr. 9.

RUITINGA, A.H.

Wilhelmina in de volksverbeelding: catalogus van de tentoonstelling in het hoofdgebouw van de Vrije Universiteit 14 januari tot en met 26 februari 1999 / met medewerking van J. de Bruijn...[et al.]. - Amsterdam: Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme (1800-heden). - 58 blz. - ISBN 9072319133. - Met hierin opgenomen: Het Loo in kaart / A.H. Ruitinga (p. 51 e.v.). De catalogus is voor f 10,- verkrijgbaar bij het Historisch Documentatiecentrum, Kamer 1B-40 van de VU, telefoon: 020-4445270.

SCHANS, R. VAN DER (red.)

Steeds voor u/jou de plaats bepalend: 50 jaar opleiding tot geodetisch ingenieur / (red.) René van der Schans. - Delft: Technische Universiteit, Faculteit Civiele Techniek en Geowetenschappen, Subfaculteit der Geodesie, [1998]. ISBN 9075623011.

SCHROOR, M., EN CH. VAN DEN HEUVEL

De Robles atlanten: vestingbouwkundige plattegronden uit de Nederlanden en een verslag van een veldtocht in Friesland in 1572 / Meindert Schroor en Charles van den Heuvel. - Leeuwarden: Rijksarchief in Friesland, 1998. - 256 blz., 61 krtbln. losbladig in portefeuille. - ISBN 9080434418.

SCHUMACHER, H.

Der Nachstich (tlw.) der Janssonius-Karte von Ostfriesland durch den Verlag Allard / Heinrich Schumacher. - In: *Emder Jahrbuch für historische Landeskunde Ostfrieslands* 77 (1997): blz. 225-245.

VRIES, D. DE

Vroege steendrukken in de verzameling 'Prenten Nederland' van Bodil Nijenhuis / Dirk de Vries. - In: *Lithografie in Nederland: speciale uitgave van De Boekenwereld* 15 (1998) 1: blz. 39-41.

WATERSCHOOT, J. VAN

'Een totale schipbreuk': boekhandelaar Suringar en lithodrukker Bogaerts en de kaart van Nederland / Jos van Waterschoot. - In: *Lithografie in Nederland: speciale uitgave van De Boekenwereld* 15 (1998) 1: blz. 86-87.

Inhoud historisch-kartografische tijdschriften

CARTOGRAPHICA HUNGARICA nr. 6 (december 1998)

Plihál, Katalin. Magyarország Giacomo Gastaldi 'La vera descrittione di tutta la Ungheria...' című térképén (blz. 2-8) [Duitse samenvatting: Ungarn auf der Landkarte 'La vera descrittione di tutta la Ungheria...': von Giacomo Gastaldi]. Szathmáry, Tibor. Egy kartográfus pap (Bartolommeo Borghi) nyomában (blz. 10-17) [Geen samenvatting, betreft kaarten van Hongarije in de atlassen van Borghi, eind 18de, begin 19de eeuw].

Gróf, László. Marsigli gróf élete V. rész (blz. 18-24) (Engelse samenvatting: The life of Count Marsigli, Part V).

Szántai, Lajos. Ami az Atlas Hungaricusból kimaradt (blz. 25-29) (Aanvullingen op de kartobibliografie *Atlas Hungaricus* van Lajos Szántai, Budapest 1996.)

Gróf, László & György Feiszt. A Szántai Lajos-féle Atlas Hungaricus (blz. 30-39) (Alfabetisch persoonsnamenregister op het hierboven genoemde boek).

IMCoS JOURNAL No. 75 (Winter 1998)

Unno, Kazutaka. Some Characteristics of Japanese Cartography (blz. 6-13).

Yamashita, Kazumasa. Printed City Plans of the Edo Era (blz. 15-21).

Smith, David. The Business of the Bartholomew Family Firm, c. 1826-1919 (blz. 23-31).

Frostick, Raymond. George Richmond, Map Publisher (blz. 33-43).

Batten, Kit. The Illustrated London News (blz. 45-48).

Åkesson, Leif. Andreas Bureus, Father of Swedish Cartography (blz. 49-54).

MAPFORUM.COM: SPECIALIST ANTIQUE MAP MAGAZINE Issue 1: January 1999

Alleen te raadplegen op internet: <http://www.mapforum.com>
Beginner's Guide: The Joy of Maps.

Early Atlases: The Earliest Atlases: From Ptolemy to Ortelius: Introduction.

Biography: John Ogilby.

Check-List: Printed Maps of the United States, 1778-1800.

Collations: Lafreri-School: Maps and Atlases (met collatie van een Lafreri-atlas, die in december 1998 bij Sotheby's London in afzonderlijke lots is geveild)

Ephemera: Shops of London Map-Publishers.

Oddities: European Jockies.

MERCATOR'S WORLD vol. 4, no. 1 (January/February 1999)

Semenov, Petr Petrovich. Celestial Ascent (blz. 9-11).

Waters, John K. Ten Thousand Rare and Valuable Things (blz. 14-20) (over de verzameling van Kazumasa Yamashita).

Berg, Scott. Across the Atlantic, One Hundred Miles at a Time (blz. 22-27).

Tyner, Judith. A World of Their Own: James Wilson and the First American Globe (blz. 28-33).

Lewes, Darby. The Female Landscape (blz. 34-41) (over kaarten in de vorm van vrouwen).

Deyermenjian, Gregory. Glimmers of Paititi: Searching for a Lost Incan Refuge (blz. 42-49).

Monmonier, Mark. Gathering the Storm: H.W. Brands and the First Weather Chart (blz. 50-55).

Hairr, John. A False First (blz. 56-61) (kartering van Mount Whitney, California).

Warren, Bill. Aerial Views: Your home from space (blz. 62-63).
Stitched Boundaries (blz. 80) (geborduurde kaart van Europa door Lydia Smith, 1818).

De Stadsplattegronden van Jacob van Deventer

Verschenen deel Gelderland **Prijs f 250,-**

Verschenen deel Brabant/Limburg **Prijs f 250,-**

Andere delen zijn nog leverbaar.

Losse kaarten met beschrijving in een koker f 29,50 franko huis

— • —

Gewestkaarten van de Nederlanden door Jacob van Deventer;
1536 - 1545

Prijs f 185,-

Canaletto, Postbus 68,
2400 AB Alphen aan den Rijn
Telefoon 0172 - 44 46 67 Fax 0172 - 44 02 09

ASHER Rare Books

A division of A. Asher & Co. B.V.

FINE & RARE BOOKS
EARLY VOYAGES - TRAVELS
CARTOGRAPHY - ATLASES
NAVIGATION - MAPS

In preparation:
 Catalogue ATLASSES, CARTOGRAPHY,
 CHARTS and Maps
 September 1999

Visiting address: Zeeweg 264, NL-1971 HJ IJmuiden, The Netherlands
 Correspondence: P.O. Box 258, NL-1970 AG IJmuiden, The Netherlands
 Telephone: +31 (0)255 523839 Facsimile +31 (0)255 510352
 E-mail: Asher@Euronet.nl. Internet: www.asherbooks.com.

antiquariaat DE RIJZENDE ZON

Poststraat 8, 5038 DH Tilburg

Tel.: 013-5802170

Fax: 013-5361450

Internet: <http://www.nvva.nl>.

Geopend: dinsdag t/m zaterdag 12-17 uur

Brabantica
Scandinavica
Nabije Oosten
Verre Oosten
Niet-westerse Boeken
Reizen
Anthropologie

Speciaal voor atlassen 1840-1940
cat. 37: Scandinavia-Arctica

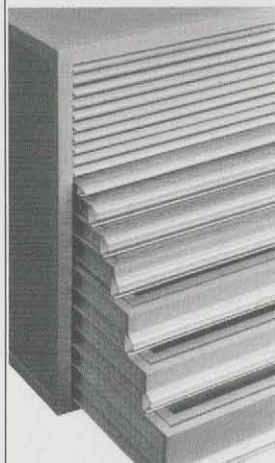

JEZET INTERNATIONAL BvbA

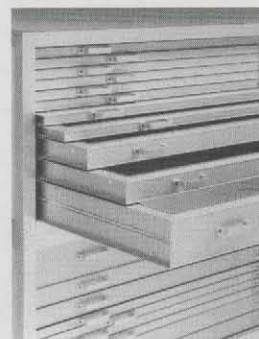
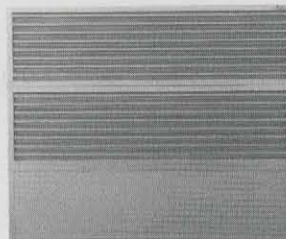
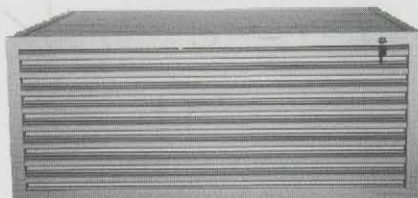
CONSERVATION ENGINEERS

"PLANORAMA"® *Archiefkasten en -modules.*

- Deze archiefkasten en -modules worden geproduceerd van onderhoudsvrij, geanodiseerd aluminium, in elke breedtemaat (max. 6 mtr.), dieptemaat (max. 2.5 mtr.) en hoogtemaat!
- De laden van deze kasten en modules zijn verkrijgbaar in de hoogtematen: **10, 20, 30, 42, 53, 64, 75, 86, 97, 108, 119, 130, 174, 218, 262, 306, 350, 526** en 570 mm. Voor meer informatie hierover kunt U contact met ons opnemen.
- Ook voor de bodems van deze laden kunt U een keuze maken uit diverse diktes en inerte materialen.

Verkoopadres:

SIMBA ALUMINIUM B.V. - Postbus 235 - 4730 AE OUDENBOSCH
 Telefoon 0165-320242/44 - Fax 0165-320262

Abraham Ortelius and the first atlas.

Essays commemorating the Quadricentennial of his Death 1598-1998

Redactiecommissie: Marcel van den Broecke,
 Peter van der Krogt en Peter Meurer.

Rijk geïllustreerde bundel opstellen over Abraham Ortelius, zijn leven en werk. Met een inleiding door Leon Voet en 20 bijdragen door Günter Schilder, Rodney Shirley, Dennis Reinhartz en anderen.

In linnen gebonden. 430 pp.

ISBN 90 6194 388 4

f 371,-

The Atlas Blaeu - Van der Hem of the Austrian National Library

Redactiecommissie: Günter Schilder, Bernard Aikema en Peter van der Krogt. 5 delen, in linnen gebonden.

Per deel ca. 500 afbeeldingen in zwart-wit en 16 in kleur.
 ISBN (set) 90 6194 258 6

Complete geïllustreerde catalogus van een van de grootste en mooiste verzamelatlassen, samengesteld door Laurens van der Hem (1621-1678) en thans in de Österreichische Nationalbibliothek in Wenen. Met kartografische aantekeningen en kunsthistorische beschrijvingen door Peter van der Krogt en Erlend de Groot.

- I *Spain, Portugal and France (vols 1-8). Met ca. 700 afbeeldingen. 632 pp. ISBN 90 6194 278 0*

In voorbereiding:

- II *Italy, Switzerland and the Netherlands (vols 9-17)*
 III *British Isles, northern and eastern Europe (vols 18-24)*
 IV *German Empire, Hungary and Greece, including Asia Minor (vols 25-34)*
 V *Africa, Asia and America with the so-called secret atlas of the VOC (vols 35-46)*

Prijs deel I: f 1007,-

U tekent in op de gehele serie.

Ortelius Atlas Maps. M.P.R. van den Broecke

Gids met afbeeldingen van alle atlaskaarten uit Ortelius' *Theatrum Orbis Terrarum*.

In linnen gebonden.

Met ruim 240 afbeeldingen. 308 pp.

ISBN 90 6194 308 6

f 125,-

Koeman's Atlantes Neerlandici

Completely revised, illustrated edition

Samengesteld door Peter van der Krogt. 10 delen, in linnen gebonden. Per deel ca. 1000 afbeeldingen.

ISBN (set) 90 6194 248 9

Bibliografie van atlassen gepubliceerd in de Nederlanden tot en met de twintigste eeuw.

Met afbeeldingen van alle gegraveerde titelpagina's en foliokaarten en registers op kaart- en atlasitels en op persoonsnamen in elk deel.

Elk van de tien geplande delen bevat de bibliografie van een afgeronde groep atlassen:

- I *The Mercator-Hondius-Jansonius-Atlases. Met ca. 1000 afbeeldingen. 755 pp. ISBN 90 6194 268 3*

In voorbereiding:

- II *The Blaeu-atlases*
 III *Ortelius' Theatrum, and other atlases of the 16th and 17th century*
 IV *Town books*
 V *Composite atlases*
 VI *Atlases of the 18th century*
 VII *Pilot guides up to ca. 1650*
 VIII *Pilot guides and sea atlases*
 IX *Van Keulen's sea-atlases and pilot guides*
 X *Atlases of the 19th and 20th century*

Prijs deel I: f 795,-

U tekent in op de gehele serie.

Verkrijgbaar via de boekhandel of bij de uitgever

Fondscatalogus wordt op aanvraag toegezonden en is ook te vinden op internet: <http://www.forum-hes.nl/hes.htm>